

Sultan-Paşa Kroniklerini Yeniden Düşünmek: Mustafa es-Safevî el-Kal'âvî ve Eseri Üzerine Bir İnceleme

HALİL İBRAHİM EROL*

Öz

Mısır XVIII. yüzyılın son çeyreği ile XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde önemli gelişmelere tanıklık etmiştir. Memlûk beylerinin yönetimde öne çıkarak söz sahibi oldukları yüzyılın son çeyreği 1798 yılında Mısır topraklarının Fransızlar tarafından işgaliyle farklı bir boyuta geçmiştir. İşgal süreci ve sonrasındaki kaotik durum 1805 yılında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın vali olmasına kadar sürmüştür. Mehmed Ali Paşa dönemi ise Mısır'ın hiçbir zaman şahit olmadığı birçok hızlı ve yıkıcı gelişmeyi beraberinde getirmiştir. Bu makale, geçiş döneminin görgü tanığı olan Mısırlı tarihçi Mustafa es-Safevî el-Kal'âvî ve *Safvetü'z-zamân fi men tevellâ alâ Mısır min emîr ve sultân* isimli eserini muhteva ve yazım usulü açısından ele almaktadır. Araştırma bu eserin "sultan-paşa" kronik geleneğinin son halkası olduğunu ileri sürmekte ve bu tarz kroniklerin güçlü ve zayıf yönlerini tartışmaya açmaktadır. Çalışma aynı zamanda "sultan-paşa" kronik geleneğinin muhtemel siyasi ve zihni arka planını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa el-Kal'âvî, *Safvetü'z-zamân fi men tevellâ alâ Mısır min emîr ve sultân*, Mısır, tarih yazımı, sultan-paşa kronikleri.

Abstract

Egypt experienced significant developments in the last quarter of the 18th century and first quarter of the 19th century. At the end of the 18th century, a time when the Mamluk amirs had a say in the administration, there was a massive change with the occupation of the Egyptian lands by the French in 1798. The chaotic situation during and after the occupation continued until Muhammed Ali became the governor in 1805. The period of Muhammed Ali Pasha, on the other hand, brought about many rapid and destructive developments which were new to Egypt. This paper deals with the Egyptian historian Mustafa al-Safawi al-Qal'awi, eyewitness to the transition period, and

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/Assistant Professor, Kırklareli University Faculty of Arts and Sciences Department of History.
ORCID: 0000-0001-8331-8441 halilibrahimerol@gmail.com

DOI: 10.26570/isad.1343774 • Gelis/Received 15.08.2023 • Kabul/Accepted 19.09.2023

Atıf/Citation Halil İbrahim Erol, "Sultan-Paşa Kroniklerini Yeniden Düşünmek: Mustafa es-Safevî el-Kal'âvî ve Eseri Üzerine Bir İnceleme", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 51 [2024]: 53-82.

his chronicle, *Safwat al-Zamān fi man Tawallā ‘alā Misr min Amīr wa Sultān*, in terms of content and writing style. Our research argues that this chronicle is the last link of the “sultan-pasha” chronicle tradition and discusses the strengths and weaknesses of such chronicles. The study also aims to reveal the possible political and mental background of the tradition of “sultan-pasha” chronicles.

Keywords: Mustafa al-Safawi al-Qal’awi, *Safwat al-Zamān fi man Tawallā ‘alā Misr min Amīr wa Sultān*, Egypt, historiography, sultan-pasha chronicles.

Giriş

Mısır XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyıl başlarında oldukça önemli hadisele-re tanıklık etti. 1517 yılından itibaren Osmanlı yönetiminin hakimiyetini sürdürdüğü Mısır 1798’de Fransızlar’ın işgaline uğradı. Üç yıl süren işgal sürecinde ortaya çıkan kaotik durum, sonrasındaki döneme de sirayet etmiş olup 1805’te Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın vali olarak atanmasıyla, öncesine kıyasla görece sükûnete erdi. Devam eden karışıklıklar ise Mehmed Ali Paşa’nın rakiplerini ortadan kaldırmasıyla ve buna paralel şekilde kontrolü peyderpey ele almasıyla ortadan kalkacaktır.

Bu açıdan gerek Fransız işgal evresi gerekse takip eden süreçteki gelişmeler Osmanlı-Mısır ilişkilerini anlamlandırmada önemli bir dönemece tekabül etmektedir. Yine bununla irtibatlı şekilde Mısırlı tarihçilerin bu tarihi kesite dair gözlem ve değerlendirmeleri daha hayati bir noktada konumlanmaktadır.

Dönemin önemli görgü tanığı olan ve güçlü eserler telif eden Abdurrahman el-Cebertî (ö. 1825) dışında, yüzeysel temasla meseleyi ele alan birkaç kronik dikkate alınmazsa, XVIII. yüzyılın son çeyreğinde 1786 yılında Osmanlı’nın gerçekleştirdiği Mısır seferi gibi yaşanan önemli hadiseleri, Fransız işgal sürecini ve sonrasındaki gelişmeleri etraflıca kaleme alan muasır tarihçilerin mevcudiyetinden bahsedilemez. Bunun tek istisnası Nikola b. Yûsuf et-Türk’ün (ö. 1828) çağdaşlarına nazaran Fransız işgal sürecini daha tafsilatlı şekilde kaleme aldığı eseridir.¹ Bu sebeple Mustafa es-Safevî el-Kal’âvî’nin (ö. 1815) Osmanlı dönemi Mısır tarihi açısından ve özellikle de XIX. yüzyıl başındaki gelişmeleri yazması dönemin mukayeseli şekilde incelenmesi yönünden önemli bir noktada durmaktadır. Aynı zamanda Cebertî’nin 1756-1776 yılları arasında yazarken başvurduğu yegâne kaynağın yine Kal’âvî’nin eseri olması dönemin kendi kaynakları arasında yapılacak kıyaslamalar için de önem arz etmektedir.² Ayrıca burada kendine has yönleriyle farklı hususiyetlerinin ele alınacağı “sultan-paşa” kronik

1 Her iki müellifle ilgili yapılmış ayrıntılı çalışma için bk. Erol, *Mısır’da Tarih yazımı*, s. 305-88.
2 Kısa bir mukayese için bk. Crecelius, “Al-Jabarti’s ‘Aja’ib al-athar”, s. 229-31.

yazım tarzının incelenmesi yine Kal'âvi'nin eseri üzerinden gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla hem türünün örneği olması hasebiyle hem de yazım usulü ve bakış açısı cihetleriyle mezkûr eser ve müellifi bu çalışmada incelenmektedir. Bu yazımın temel gayelerinde biri haddizatında "sultan-paşa" kroniklerinin barındırdığı handikaplara işaret etmektir. Sonrasında ise bu türün sunduğu imkânlar üzerinden tarih aktarımını ve Mısır tarih yazımını tahlil etmeyi hedeflemektedir.

İslam fetihleriyle birlikte müslümanların idaresi altında yönetilmeye başlanan Mısır, İslam tarihi boyunca farklı hanedanlıklar ve onların kurduğu devletlerin yönetimi altında taşradan merkezî konuma yükselen ya da merkezden taşra konumuna düşen muhtelif siyasi teşekküllere tanıklık etmiştir.³ İlk dört Halife (640-661), Emevîler (661-750), Abbâsîler (750-868), Tolunoğulları (868-905), Abbâsîler (905-935), İhşîdîler (935-969), Fâtımîler (969-1171), Eyyübîler (1171-1250), Memlûkler (1250-1517) ve Osmanlılar (1517-1922) Mısır'ı yönetmişlerdir. İdare-siyaset merkezi baz alınarak söylenecek olursa dört halife, Emevîler, Abbâsîler, Eyyübîler ve Osmanlılar döneminde taşra konumunda yer alan Mısır, valiler marifetiyle yönetilirken Tolunoğulları, İhşîdîler, Fâtımîler ve Memlûkler devirlerinde ise idarî statüsü itibariyle merkezî konuma yükselmiş ve oradan yönetilmiştir. Mısır'ın kendi başına görece bağımsız idarî-siyasi merkez olması "sultan-paşa" kronik yazım türünün ortaya çıkışı ve görünürlüğü açısından dikkat değer bir husustur. 1517 yılı sonrasında Kahire'deki yönetim merkezinin İstanbul'a kayması ve Mısır'ın taşra konumuna inmesiyle birlikte Mısır'daki tarih yazımı büyük oranda bu türde verilen örneklerle teşekkül etmeye başlamıştır.⁴ Nitekim Osmanlı yönetiminin halefi olan Memlûkler dönemine bakıldığında umumi/genel tarih eserleri, hususi/mahallî tarih kaynakları, ansiklopedik kaynaklarla müesseseler ve vefeyat, coğrafya ve topografya kategorilerinde eserler telif edilegeldiği kolaylıkla görülebilmektedir.⁵ Yani burada ele alınan "sultan-paşa" kronik yazım tarzının Osmanlı-Mısır dönemine has olduğu anlaşılmaktadır.

Sultan-Paşa Kronikleri

Osmanlı dönemi Mısır tarihçiliğinin temel yazım türlerinden birini P.M. Holt'un ifadesiyle "sultan-paşa" kronikleri oluşturmaktadır. Bu kroniklerde zaman tasnifi sultanların saltanat dönemleri dikkate alınarak

3 Erol, "Uzun Mısır Yüzyılının Tarihini Yazmak", s. 225.

4 Kal'âvi de Mısır'ın Osmanlılar'ın yönetimine geçtiğinde İslam'ın ilk dönemindeki gibi niyabet/nâiplik durumuna geri döndüğünü açıkça belirtmektedir (bk. el-Kal'âvi, *Safvetü'z-zamân*, vr. 106^a).

5 Erol, "Fatih Yahya Ayaz, Memlûkler'de Tarih ve Tarihçiler", s. 1189.

yapılmakta ve her bir sultanın dönemindeki valiler zaman dizisinde alt kategoriyi oluşturmaktadır. Tahta geçen sultan hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra onun döneminde Mısır'da görev verdiği valiler ve onların etrafında gelişen olaylara odaklanılmaktadır. Holt, edebî yazım kategorisi altında sınıflandırdığı “sultan-paşa” kroniklerinin XVII ve XVIII. yüzyıllarda Mısır'da ortaya çıktığını ileri sürmekte ve bu tür kroniklerin, yaşanan gelişmelerin ardındaki sebepleri açıklamak için çok az çaba sarfettiklerini belirtmektedir. Holt, yazım kurallarını fazlaca ihmal eden ve yavan bir üslup ile Arapça kaleme alınan bu kategorideki kroniklerin annalistik bir tarih anlatısına sahip olduğunu vurgulamaktadır. Diğer bir makalesinde ise Türkçe yazan Mısırlılar'ın da benzer bir şablonu takip ettiğine dikkat çekmektedir.⁶ Her iki makalesinde Holt bunların ötesinde “sultan-paşa” kroniklerine dair başka herhangi bir değerlendirme yapmamaktadır. Hathaway, Holt'un “sultan-paşa” tasnifinin ufak bir değişikliğe ihtiyaç duyduğunu belirtmekte ve saltanat döneminin, valilerin görev sürelerine göre ikinci planda kaldığına dikkat çekerek asıl merkezde olan kişinin “sultan” değil “paşa” olduğuna vurgu yapmaktadır.⁷

Yukarıda izah edildiği üzere bu yazım türünde sultanın saltanat dönemleri kronolojik seyirde ana zaman kategorisini tayin eder. Her ne kadar anlatı daha çok paşalara ve etrafında gelişen Mısır'daki hadiselerle odaklansa da Hathaway'in iddia ettiği anlamda mutlak bir anlatı merkezinden bahsetmek zor görünüyor. Nitekim Kal'âvî'nin tarih kurgusu Holt'un ileri sürdüğü kategorinin iyi bir örneğini sunmaktadır. Eserin ana iskeleti hanedanlar/devletler etrafında kurulmakta, ardından onların Mısır'daki siyasî konumları inşa edilmiş olan ana iskelete eklenmektedir. Dolayısıyla asıl olan, mesela Osmanlı sultanından kısaca ya da uzunca bahsetmek değil Mısır'ın tarih kurgusunun temelinde neyi kıstas alarak hangi siyasî bağlama oturtulduğudur. Yani anlatıdaki oransal dağılım değil siyasî çerçeve ön planda tutulmalıdır ki zaten müellif de bu kaygıyla ana çatısını oluşturmakta ve yerel hadiseleri o çatı altında detaylandırmaktadır. Bunların yanı sıra “sultan-paşa” kroniklerindeki muhtevanın genel olarak siyasî gelişmeler, doğa olayları, terâcim, “el-acâib ve'l-garâib” haberleri şeklinde dört temel kategori etrafında şekillendiği söylenebilir.⁸

İki yüzyıla yayılan geleneğe bakıldığında Yûsuf el-Karamânî'nin (ö. 1610) *Ahbârü'd-düvel ve âsârü'l-üvel fi't-târih*'i, İshakî'nin (ö. 1650) *Kitâbu*

6 Holt, “The Beylicate in Ottoman Egypt”, s. 215; Holt, “Al-Jabarti's Introduction to the History of Ottoman Egypt”, s. 39.

7 Hathaway, “Sultans, Pashas, Taqwims, and Mühimmes”, s. 58; Hathaway, “An Unknown Chronicle of Ottoman Egypt”, s. 249. Güncel çalışmasını benimle paylaştığı için Jane Hathaway'e müteşekkirim.

8 Hathaway, “Sultans, Pashas, Taqwims, and Mühimmes”, s. 60-65.

Ahbâri'l-üvel fî men tasarrafe fî Mısır min erbâbi'd-düvel'i; İbn Ebü's-Sürûr el-Bekrî'nin (ö. 1676) *Uyûnü'l-ahbâr ve nüzhetü'l-ebşâr* ile bunun devamını niteliğindeki *el-Minehu'r-rahmâniyye fî târihi'd-Devleti'l-Osmaniyye ile er-Ravzatü'z-zehiyye fî vülâti Mısır ve'l-Kâhire* ve onun özeti mahiyetinde olan *el-Kevâkibü's-sâire fî ahbâri Mısır ve'l-Kâhire'si*; Zeynüddin Mer'î b. Yûsuf el-Kermî el-Hanbelî'nin (ö. 1624) *Nüzhetü'n-nâzirîn fî târihi men veliye Mısır mine'l-hulefâ' ve's-selâtîn* adlı eserleri "sultan-paşa" kronik yazım geleneğinin öncülleri olarak kabul edilebilir.⁹ Bununla birlikte Holt, İshakî'nin *Ahbâri'l-üvel'*inde bulunan "katı bir biçimde anal/yıllık yazımı yerine kronolojik birim olarak valilerin görev sürelerinin kullanım uygulamasının sonraki Osmanlı-Mısır tarihçileri tarafından yaygın olarak sürdürüldüğünü" belirtmektedir.¹⁰ Böylelikle İshakî ve eserine öncü bir konum atfetmektedir. İlerleyen süreçte müellifi bilinmeyen ve 1701-1702 yılına kadarki sürecin yazıldığı *Zübdetü'l-ihisâr: Târihu mülûki Mısır el-mahrûse* ve Ahmed Çelebi Abdülganî'nin yazdığı (ö. 1737) *Evzahü'l-işârât fî men tevellâ Mısır el-Kâhire mine'l-vüzerâ' ve'l-bâşât* adlı tarih kitapları kendilerinden önceki dönemde Mısır valilerinin görev sürelerini esas alan kronolojik birimi kullanmayı sürdürmüşlerdir.¹¹

Yazılan eserlerden ve yapılan tespitlerden hareketle kronik yazım türünün Mısır'da XVII. yüzyılın başlarında ortaya çıktığı söylenebilir. Osmanlı-Mısır döneminin başlarındaki süreçte telif edilen eserler daha çok geçiş dönemi eserleri olarak tasnif edilebilir. Aslında yukarıda Holt'un ileri sürdüğü zaman aralığını biraz esnetmek gerekiyor. Zira XIX. yüzyıl başları geleneksel manada bu yazım türünün son dönemecine karşılık gelmektedir. Kal'âvî'nin çağdaşı olan, dönemin Ezher şeyhi Abdullah eş-Şarkâvî'nin (ö. 1812) *Tuhfetü'n-nâzirîn fî men veliye Mısır mine'l-mülûk ve's-selâtîn* isimli tarihinin "sultan-paşa" kronik geleneğini temsil ettiği kolaylıkla söylenebilir.¹² Bu kronolojik tasnif ve tahlillerden yola çıkarak Kal'âvî'nin eserinin tam mânasıyla bu türün son halkası olduğunu ileri sürmek hatalı bir tespit olmayacaktır. Bu uzun dönemin en önemli ve dikkate değer istisnası "Demürdâşî Kronik Grubu" adı altında sınıflanan tarih eserleridir. Bu gruba dahil edilen eserler valilik dönemlerini esas alan çerçeveye bağlı kalmamışlardır.¹³

9 Ahmed, *Dirâsât*, s. 136-37; Holt, "Ottoman Egypt", s. 6-7; Tarbîn, *et-Târih ve'l-Muerrihüne'l-Arab*, s. 39-40, 52-53.

10 Holt, "Ottoman Egypt", s. 6.

11 Holt, "Ottoman Egypt", s. 7-9.

12 Erol, *Mısır'da Tarihyazımı*, s. 226.

13 Holt, "Ottoman Egypt", s. 8-9; Hathaway, "An Unknown Chronicle of Ottoman Egypt", s. 250.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa dönemiyle, 1805 yılından itibaren siyasi/idarî yapının değişmesi “sultan-paşa” yazım kurgusunu sürdürme imkânını fiilen ortadan kaldırmıştır. Uzun valilik dönemi ve bu esnada yaşanan etraf- lı hadiseler “ansiklopedik” tarzda kısa bilgi dökümleriyle dönemin hızlıca özetlenmesini engellemiştir. Dolayısıyla bu tür kronikleri Osmanlı dö- neminde kurulan Mısır’daki yeni siyasi-idarî yapının mevcudiyetinden ba- ğımsız düşünmek oldukça zor görünüyor. İlerleyen süreçte belki de bunun tek istisnasını kronolojik birim olarak “sultan-paşa/hidiv” tasnifine mü- racaat ederek Mikhâil Şârûbîm’in (ö. 1920) yazdığı *el-Kâfi fi’t-târîhi Mısır el-kadîm ve’l-hadis* isimli eserinin son cildinin oluşturduğu söylenebilir.¹⁴ Mısır’ın uzun XIX. yüzyılında tarih sahasındaki yoğunluk dikkate alındı- ğında böyle tek bir örneğin istisnâ olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır. Ay- rıca beşerî boyuta dayanan toplumsal sürekliliklerin daha belirgin olduğu tarihsel süreçlerde herhangi bir kültürel olguya mutlak mânada nihaî bir son tayin etmenin gerçeklikten uzaklaşmak anlamına geleceği ise zaten izahtan vârestedir.¹⁵

Merkezî yönetimin mekânsal uzaklığının Mısır’daki Memlûk dönemine kı- yasla oluşturduğu boşluk, “sultan-paşa” tarih anlatısında paşalık müessesesi üzerinden giderilmeye çalışılacaktır. Başka bir ifade ile merkezin (İstanbul) etrafında bir anlatı kurulamadığı için merkezle irtibatlı bir anlatı inşası tercih edilmiştir. Nitekim bu tür eserlerde Memlûk dönemine temas edi- len kısımlarında Memlûk sultanları kronolojik silsileyle verilmekte ve ilgili bölümlerde sadece şahsî hususiyetlerinden ve kendi devirlerinde yaptıkları faaliyetlerden kısaca bahsedilmektedir.¹⁶ Aslında her bir Memlûk sultanı- nın dönemi biyografik kurgunun hâkim olduğu bir anlatıyla verilmektedir. Her ne kadar önce tahta çıkışı ve ardından dönemin olayları aktarılsa da sultanın merkeze alınması ve onun etrafında bir kurgu inşasına gidilmesi biyografik yoğunlukta bir tarih anlatısını ön plana çıkarmaktadır. Osman- lı dönemine gelindiğinde ise Kahire’de artık bir sultan yoktur, onun yeri- ne vekili/temsalcisi olan vali/paşa vardır. Taşradaki paşa, sultana uzanan idarî-siyasî bir köprüdür ve dönemin tarihçilerinin zihin dünyasının sınır ve uzantılarını tayin etmektedir. Aynı zamanda anlatının çatısını kuran nihaî dayanağı oluşturmaktadır.

Muhtemelen, Mısırlı tarihçiler bu yolu tutarak idarî merkeze eklemelenen bir yapıyı dikkate almışlar ve tarih anlatılarının merkezini doldurmanın

14 Erol, “Uzun Mısır Yüzyılıının Tarihini Yazmak”, s. 252.

15 Mehmet Genç’in (ö. 2021) Osmanlı kurumlarını ortaya çıkışları ve ortadan kalkma- ları itibarıyla Alman sanatçı Richard Wagner’in (ö. 1883) operalarına benzetmesi burada hatırlanabilir. Wagner’in operalarının ne zaman sona erdiği tam anlaşılama- dan bitmesi tarih yazımı türlerinin ritminde de müşahede edilebilmektedir.

16 Kal’âvî, *Safvetü’z-zamân*, vr. 59^a-61^a.

çabası içinde olmuşlardır. Bu sembolik ve zihni kurgu aynı zamanda İstanbul'un Kahire'deki uzayan ya da kısalan gölgesinin seyrinin takip etmenin önemli bir kaydını da sunmaktadır. Nitekim Emîn Sâmî Osmanlı dönemini Kavalalı Mehmed Ali Paşa sonrası dönemle mukayese ettiği *Takvîmü'n-Nîl* isimli çalışmasında üç yüzyıllık süreçte yaklaşık 140 valinden yalnızca dokuzunun görevdeyken vefat ettiğini, geri kalanlardan bazılarının İstanbul'a geri çağırıldığını, bir kısmının suikasta kurban gittiğini veya Memlûkler tarafından öldürüldüğünü ya da azledildiğini, kimilerinin ise Mısır'a girişlerine dahi izin verilmediğini, dolayısıyla da göreve başlayamadan geri dönmek zorunda kaldıklarını belirtmektedir.¹⁷

Bu türü oluşturan kroniklerin bir diğer handikabı ise Mısır'ı İslam tarihini kapsayacak şekilde yazma (muhtemel) baskısı neticesinde müelliflerin kendi dönemlerini oldukça özet bir tarzda yazmak durumunda kalmalarıdır. Tarihçiler, özellikle de XIX. yüzyıl başında yazanlar yaklaşık 1200 yıllık süreyi kuşatmak durumunda olarak eser telif etmek zorunda kalmışlardır. Kal'âvî'de olduğu gibi Şarkâvî de kendi dönemini yazmada oldukça yetersiz durumdadır. Bu kadar uzun bir devri derleyip makul çerçevede özetleyebilmek zaten başlı başına bir iştir. Hacimsiz eserlerle bunu karşılamak ise neredeyse imkânsız bir hale dönüşmektedir. Bu da çaresiz bir şekilde özet, daha da özet bir şekilde bin seneyi aktarma ile neticelenmiştir. Bu kategoride değerlendirilen eserleri yazan kişilerin asıl vazifelerinin bu olmadığını, aksine talebe yetiştirmek ve asıl kendi ilim sahalarında kitaplar kaleme almak olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır. Dolayısıyla bütün zamanlarını bu tarz kitapları telif etmek için ayır/a/mayacak oldukları aşikârdır.

Diğer yandan bu tür zayıflıklarla malul olmakla birlikte yer yer iktisadî, kültürel ya da siyasî uygulamaları, mesela mimari eserleri tarihî bütünlük içinde görmek mümkün olabilmektedir. Sultan Muhammed b. Kalavun (ö. 1341) döneminde inşa edilmiş bir eserin kendi zamanına ulaşip ulaşmadığı ve hangi amaçlarla kullanıldığının topografik dökümü bazan tarihî bütünlük içinde sunulabilmektedir. Kal'âvî kendi tanıklığının dolaysız bir kaydı olarak özellikle Fransızlar'ın Mısır'ı işgal sürecinde bu kabilden yapılara ne tür zararlar verdiklerini ayrıntılıca aktarmaktadır. Bu noktada başka bir handikap söz konusudur. Kal'âvî, bu tarz bilgileri kendi dönemini aktardığı kısımda bir bütünlük içinde vermek yerine, ki eserin bu kısmı oldukça zayıf bir tanıklıkla teşekkül etmiştir, geçmiş dönemleri yazdığı kısımlarda eserler hakkında bilgi verirken bu tür tarih eserlerinin kendi zamanında nasıl durumda olduklarını belirterek parça parça malumat sunmayı tercih etmiştir. Zaten aynı müellif Sultan Kalavun zamanında bir köpeğin otuz tane yavru doğurduğundan ve bunların sultanın huzuruna getirildiğinden,

17 Mengüç, "Dönüşen Kimlik, Dönüşen Tarih", s. 328.

şaşkınlık yaratan bu durumun açıklamasının dönemin müneccimlerinden talep edildiğinden bahsederek topografik ya da kurumsal bilgileri sistematik bir şekilde sunmayacağını göstermekte ve muhtemel beklentileri cevapsız bırakmaktadır.¹⁸ Bu kapsama dahil edilecek başka bir haberde ise 1717 yılında mavi renkli bir katırın yine mavi renkte katır doğurduğundan ve bu katırdan süt sağıldığından bahsedilmektedir.¹⁹

Yukarıdaki örneklerde verildiği üzere Zehebî ve Süyûtî'den aktarılan “el-acâib ve'l-garâib” türünden haberleri makul bir çerçeveye yerleştirmek mümkün olmamaktadır. Doğal bir şekilde, kendi dönemini daha ayrıntılı olarak ele alan geçmiş tarih eserlerindeki bu tür tanıklıklar eserin kapsam ve kuşatıcılıkları bağlamında makul görülebilir. Ancak onlardan yola çıkarak ve gayet keyfi bir şekilde ve bağımsız olarak alıntılanan mezkûr hadiselerin herhangi bir anlam ifade etmemesi bir yana, bu tür geçmişe dair haberler kullanıma biçimleri itibarıyla de “gereksiz” parçalı malumat yığımına dönüşmektedirler. Dolayısıyla meslektaşlarına bir tarihçinin, eserini telif ederken geçmişteki kaynakları kullanma şeklinin muhtemel okur kitlesine tarihi bilgileri özetlemenin yanı sıra belki çoğu zaman bu tür “ayrık” haberleri vererek yer yer “eğlenceli-magazinsel” malumat da sunmak olup olmadığını düşündürmektedir.

“Sultan-paşa” kroniklerinde olayların anlatım akışı dönemin sultanı hakkında bilginin akabinde atadığı Mısır valilerine dair verilen bilgiler üzerinden şekillendiği yukarıda vurgulanmıştı. Mısırlı tarihçiler her bir valiyi “popüler olan ya da olmayan, adil, suçlarla mücadele eden” şeklinde karakterine ya da “Ulemayı severdi ya da sufi veya fakih idi” şeklinde dini profiline göre tasnif etme yoluna gitmişlerdir.²⁰ İlme ya da ulemaya yönelik muhabbetlerine mutlaka temas edilmektedir. Bu itibarla her bir valilik dönemi bir tür kısa biyografiyi çağrıştırır ve farklı dönemler mukayeseli bir kurguyla sunulur.²¹ Üst çatıyı dönemin sultanının oluşturduğu, Mısır'a gönderilen paşaların ise anlatıda ana karakter olarak yer aldığı bu türün, Osmanlı döneminde Mısır'daki tarih yazıcılığına XIX. yüzyıl başlarına kadar hâkim olduğu yukarıda söylenmişti.²² Yüzyıl başındaki Fransız işgali ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır valiliğine getirilmesi gibi siyasi süreçlerle birlikte ve özellikle de yüzyılın ikinci yarısında tarih yazımındaki usullerde, eserlerin muhtevalarında ve kullanılan kaynaklardaki ciddi mânada

18 Kal'âvî, bir seferde yedi erkek çocuk doğuran kadından da bahsetmektedir. Farklı dönemlerde gerçekleşen her iki hadisenin de sultana arz edildiğini belirtmektedir (bk. Kal'âvî, *Safvetü'z-zamân*, vr. 67^b).

19 Kal'âvî, *Safvetü'z-zamân*, vr. 163^a.

20 Winter, “Attitudes toward the Ottomans in Egyptian Historiography”, s. 202.

21 Hathaway, “Sultans, Pashas, Taqwims, and Mühimmes”, s. 59.

22 Hathaway, “Sultans, Pashas, Taqwims, and Mühimmes”, s. 58.

yaşanan değişiklik ve gelişmeler neticesinde tarihçilik geçmişe nazaran oldukça farklı bir mecrada ilerlemeye devam edecektir.²³

“Sultan-paşa” kronikleri etraflı bir tarih anlatısı sunamamalarına rağmen aslında Osmanlı merkezî yönetiminin Mısır'daki nüfuzunun aşınmasının seyrini anlamada tarihî fragmanları kendilerinde barındırmaktadırlar. Mesela XVIII. yüzyıla gelindiğinde Memlûk beylerinin Mısır valisini yerinden etmeleri, Kale'deki (yönetim merkezi) mekânını terketmeye zorlamaları ya da kendilerinden birini vali olarak atamaları ve Osmanlı sultanından yeni bir vali talebinde bulunmalarının rutin hale gelmesi gibi meselelere ışık tutması açısından bu kronikler oldukça faydalı bilgiler sunmaktadır.²⁴

Tarih yazımsal açıdan bakıldığında bu tür parçalı anlatım tekniğinin tercih edilmesini dönemin Mısırlı tarihçilerinin tutarlı ve bütünlüklü bir tarih anlatısı kurmaktan uzak durmalarıyla açıklamak mümkün görünüyor. Zira dönemin valileri hakkında anekdotvâri anlatım kolaylıkla tasniflenecek basit bir kurguya sahiptir. Stenografik bir üslupla yazılmışlardır. Kısa ve birbirleriyle bağlantısız bilgi fişleri dökümünü çağrıştırmalar. “Sultan-paşa” kronik şablonu, parçalı doğası itibariyle olayların önünün ya da arkasının tasvir ve tahlilini çoğu zaman kolaylıkla dışarıda bırakabilmektedir. Nitekim atanan paşaların silsile zincirinin bu kadar ön plana çıkarılması ister istemez okur nezdinde ilgiyi bir sonraki atanan ya da atanacak olan valiye yöneltmektedir. Bu katı kategorik silsileye dayalı tasnif valiler arasında kabaca bir mukayese imkânı sunabilse ve genel bir fikir verebilse bile mevcut süreci derin hatlarıyla görebilmeyi ve anlayabilmeyi engellemektedir. Dolayısıyla kaçınılmaz olarak tarih anlatısı Mısır valilerinin nezdinde şahıs merkezli bir muhtevaya bürünmekte ve “büyük adamların tarihi” dışındaki geçmiş hadiselerin akışını barındırması beklenen bir anlatıyı devre dışı bırakmakta ve aynı zamanda ister istemez tarihî bütünlüğü farkında olmaksızın bozmaktadır.

Örnek vermek gerekirse, “Abdurrahman Paşa 1061 senesi 24 Rebûlâhîr (14 Haziran 1651) Cumartesi günü göreve başladı ve 1062 senesi 05 Şevval (09 Eylül 1652) Pazartesi günü görevinden azledildi. Onun dönemi en güzel zamanlardandı.”²⁵ Bu, valiler hakkındaki en kısa malumatı tam anlamıyla temsil eden bir şablon olarak görülebilir. Eser boyunca birçok vali ve dönemi bu şekilde aktarılmaktadır. Fakat bazan valilerin han, hamam, cami, imaret, çeşme, küttâb veya medreselerin imar ya da tamirindeki katkılarına da temas edilmekte ve bu yönüyle mimari eserlerin envanteri oluşturulmaktadır. Diğer taraftan, bu kapsama giren eserler dönemin

23 Erol, “1798-1850 Arası Mısır'da Matbaa”, s. 185-99.

24 Winter, “Attitudes toward the Ottomans in Egyptian Historiography”, s. 208.

25 Kal'âvî, *Safvetü'z-zamân*, vr. 151^a.

bürokratik envanterini çıkarmaları itibariyle de müessese tarihi açısından kullanılabilir önemli bir isim-görev dökümünün kaydına sahiptir. Valilerin yanı sıra yeri geldikçe kimlerin Ezher şeyhi, emîrû'l-hac, nakîbu'l-eşraf ya da şeyhü'l-beled olduğu zikredilmektedir.

Başka bir açıdan bakıldığında ise tarihsel seyri takip etmenin oldukça zor olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır. Nitekim Mısır'da görev yapan valilerin dönemlerinde cereyan eden hadiseler kısaca verilmektedir. Diğer bir ifadeyle çoğu zaman Nil debisinin durumu, pazarda yaşanan pahalılık, kıtlık ya da bolluk ve refah, veba salgınları, depremler, yangınlar, sel baskınları, askerler arasında çıkan isyanlar, yeni getirilen vergiler ya da kaldırılan vergiler, valinin adil, sert mizaçlı, iyi huylu, alçak gönüllü, hayır sever, merhametli, kan dökücü, zorba, milletin mallarına el koyan, hizmet yapan ya da ilmi seven biri olmasıyla irtibatlı kısa tasvirler birçok valinin görev döneminin anlatımında tekrarlanmaktadır. Dolayısıyla çoğu zaman akıllarda bunun gerçekten bir tarihi tespit mi yoksa anlatı şablonuna sıkı sıkıya bağlı kalmaktan neşet eden klişe bir tekrar mı olduğuna dair bazı soru işaretleri oluşmaktadır. Bu bilgilerin önem taşıdığından bütünüyle kuşku duymak abes olacaktır. Ancak seyrin kronolojik bir şekilde takip edilebilmesinin ve Mısır tarihinin bütünlüklü olarak anlaşılmasının bu tür "kısır malumat" tarafından engellendiği de bir gerçektir. Burada "sultan-paşa" kroniklerinin handikaplarına işaret edilmeye çalışılmaktadır. Bununla birlikte yukarıda temas edilen hususlara yapılan vurgudan dolayı bu türün, tarihi anlamada fayda yönünden hiçbir karşılığının olmadığı şeklinde anlaşılması gerektiğine de ayrıca dikkat çekmek gerekiyor.

"Sultan-paşa" kronik yazım geleneğinin başlatıcıları seleflerinin telif usulünü güçlü bir şekilde etkilediği görülüyor. Sonraki dönemde, kendi devirlerini yazan tarihçiler kendilerinden önceki dönemleri haleflerinin eserlerinden istifade ederek yazmışlardır. Bu süreçte, bilgi düzeyinde istifade ettikleri gibi aynı zamanda üslup açısından da onları taklit etmeyi sürdürmüşlerdir. Bu durum, mezkûr yazım türüne bağlı kalmanın getirdiği sınırlılıkları aşamamalarına sebep olmuştur. Nitekim ansiklopedik tarzda valiler ve sultanlar hakkında kısa bilgiler (sınırlı hal tercümeleleri) sunmakla yetinmeleri bunun en bariz örneğini oluşturmaktadır. Bazan da Mısır'da valilik yapan paşaların İstanbul'a döndüklerinde hangi görevlere getirildiklerinde bahsedebilmektedirler.²⁶ Kendilerinden önceki eserlerin sunma biçimine sadık kalmaları kendi dönemlerindeki valiler ve sultanlar

26 Hathaway, "Sultans, Pashas, Taqwims, and Mühimmes", s. 59. Örneğin IV. Murad döneminde valilik yapan Halil Paşa'nın, İstanbul'a döndükten sonra padişah tarafından bütün malına el koyulduğunu, ardından Rodos'a sürüldüğünü ve ardından padişahın kendisini affederek el koyulan bütün mallarını geri iade ettiğinden bahsedilmektedir. Bk. Kal'âvî, *Safvetü'z-zamân*, vr. 146³.

hakkında haleflerine benzer şekilde sadece özet bilgiler vererek yazmalarıyla kendilerini kısıtlamalarına yol açmıştır. Başka bir ifadeyle bağlı kaldıkları geleneğin usul ve üslubunun ötesine geçmemek yönünde özel ve bilinçli bir irade ortaya koymuşlardır. Bu sebeple Hathaway'ın yazılan eserlerin kendi zamanına yaklaştıkça daha ayrıntılı ve uzun anlatımlar sahip oldukları genellemesi Kal'âvî'nin eseriyle uyuşmamaktadır.²⁷

Patronaj Meselesi (Mesafe ve Dil)

Geçmişte ulema ve sanat erbabı kendi toplumlarında egemen sosyal ilişkilerin yön verdiği kültür çerçevesinde sanatlarını icra etmişlerdir. Kendi çağdaşlarında olduğu gibi Osmanlılar'da da sosyal itibar, prestij ve statülerde en etkin kişi devletin başındaki sultandı.²⁸ Bunun yanı sıra önde gelen sülaleler de sadece ekonomik ve siyasi iktidarın merkezinde yer almakla kalmamış aynı zamanda bunun önemli bir göstergesi olan patronaj ilişkisi bağlamında şair, mimar ve ilim ehlini kendi himayelerine olarak desteklemişlerdir. Kuşkusuz sanat ve iktidar ilişkisindeki yelpazenin genişliği ve bağların sıklığı devletin güç, servet ya da bunlarla irtibatlı oluşan kültür birikimi imkânlarından bağımsız düşünülemez.²⁹ Dolayısıyla sultan ve ondan aşağıya doğru devlet erkânının sanat/ilim ve sanatçı/âlimi himayesi bu alandaki gelişmelerde en belirleyici unsur olmuştur. Aslında bu tek yönlü ve hiyerarşik bir ilişki değildir. Nitekim yöneticilerin maddi himaye sağlamasıyla ulemanın siyasete meşruiyet kazandırması karşılık bağımlılık ilişkisi etrafında şekillene gelmiştir.³⁰ Bu itibarla telif edilen eserlerin kültürel-ilmî bağlamı kadar siyasi ve ekonomik veçhelerinin de dikkate alınması daha anlamlı bir okumayı mümkün kılacaktır. "Sultan-paşa" yazım geleneğinin de patronaj/himaye ilişkileri açısından ele alınması eserlerin kullanım değerini daha da arttırabilir.³¹ Diğer yandan üretilen tarih eserleri sadece iktidar-hâmi ve sanat/ilim ikilemine hapsedilmemelidir. Zira Sehâvî gibi bazı tarihçiler siyasi bağlardan uzakta kalmayı ve de eğitim görevlerini bırakmayı tarih eserleri yazmak için tercih edebilmişlerdir.³²

Aynı zamanda, mevcut devletlerin yıkılması, iktidar değişiklikleri, siyasi ve idari merkezlerin yer değiştirmesi sanılanın aksine her zaman tamamen

27 Hathaway, "Sultans, Pashas, Taqwims, and Mühimmes", s. 60.

28 İnalçık, *Şâir ve Patron*, s. 9.

29 Fahmy, *Kavalalı Mehmed Ali*, s. 172-73.

30 Broadbridge, "Academic Rivalry and the Patronage System in Fifteenth-Century Egypt", s. 107.

31 Erol, *Mısır'da Tarihyazımı*, s. 393.

32 Broadbridge, "Academic Rivalry and the Patronage System in Fifteenth-Century Egypt", s. 91.

olumsuz gelişmeler olarak görülmemelidir. Mesela İslam dünyasının önemli merkezlerinden biri olan Bâbürlü iktidarının çöküşü düşünce hayatını sekteye uğratmamış ve hatta müslüman ya da Hindu âlimler için yeni himaye fırsatları yaratmıştır.³³ “Sultan-paşa” kroniklerinin de idarî merkezin değişiminin oluşturduğu yeni tarihsel zeminde ortaya çıktığını ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Mezkûr kronikler kendilerine farklı bir anlatı çerçevesi ihdas ederek yeni bir tür oluşturmuşlardır. Kuşkusuz bunun fiilî idarî durumdan kaynaklı mı yoksa onu da aşan iktisadî-siyasî ilişkiler çerçevesinde mi ortaya çıktığı meselesi cevaplanması gereken önemi bir soruyu tarihçilere yöneltmektedir.

İlginç olan taraf ise “sultan-paşa” kroniklerinin anlatım şablonunun herhangi bir paşaya ithafı teknik anlamda mümkün kılacak tarzda değildir. Buna mukabil paşaların görev süreleri ve sahadaki etkinlikleri özellikle XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarında ciddi mânada güç kaybına uğramış durumdaydı. Dolayısıyla tarih alanında eser telifini himaye edecek karizma ve etkinlikten oldukça uzak kaldıkları kolaylıkla söylenebilir. Yine paşaların sahadaki nüfuzları ve görev süreleriyle birlikte düşünüldüğünde bir paşanın hâmilîğinin ne kadar aranan bir durum olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Kuşkusuz Mısır valilerinin bazılarının imar alanında yaptıkları katkılar ve ilim faaliyetlerine yakınlıkları bilinmektedir. Fakat bir tarih eserinin yazılmasına hâmilik yaptıkları rastlanan bir durum değildir. Fransız işgali sonrasında Sadrazam Yûsuf Ziyâ Paşa'nın ulemadan, yaşanan hadiseleri yazmalarını istemesi ve bu talebine binaen birkaç eserin yazılması dikkate değer olmakla birlikte paşanın üstünde bir makamdan gelen somut bir arzuyu örneklemektedir. Bu noktada Sadrazam Yûsuf Ziyâ Paşa'nın maiyetindeki kişilerin Fransızlar'ın Mısır'ı işgalinin tarihinin yazılması talebi ile Kal'âvî'nin eseri arasında bir bağlantı kurulabilir mi acaba? Şarkâvî'nin yazdıklarından bu talebin kendisine yöneltildiği anlaşılacakla birlikte Cebertî'nin *Mazharü't-takdis bi-zevâli devleti'l-Fransis* isimle eserini yazma motivasyonundaki makul senaryo burada da işletebilir gibi duruyor.³⁴ Başka bir ifadeyle küçük bir ihtimal de olsa Kal'âvî de benzer teşvik neticesinde eseri yazmaya koyulmuş olabilir.

Osmanlı sultanının hâmilîği açısından bakıldığında ise mezkûr kroniklerin anlatım yelpazesinde padişahlar saltanat dönemleriyle kronolojik şablona yerleştirmeleri sarayın patronaj ihtimalini daha da imkânsız kılmaktadır. Bu bir yönüyle böyledir. Fakat diğer bir yönden mekânsal uzaklık ya da dil, bu noktada işi zorlaştıran unsurlar olarak görülmemelidir. Hasan el-Cebertî'nin (ö. 1774) dönemin sultanı III. Mustafa ile (ö. 1774)

33 Menchinger, “Kargaşa ve Değişim Döneminde Entelektüel Yaratıcılık”, s. 520.

34 Erol, *Mısır'da Tarihyazımı*, s. 329.

eser alışverişinde bulduklarını oğlu Abdurrahman el-Cebertî'nin yazdığı eser sayesinde biliniyor.³⁵ Ancak Mustafa es-Safevî el-Kal'âvî için böyle bir emare bulunmamaktadır. Dolayısıyla “sultan-paşa” kronikleri ve müellifleri için soyut-gölge himaye arayışlarının pratik neticesini olarak somut-siyasî-tarihî kurgu ortaya çıkmıştır demek makul durmaktadır.

Mustafa es-Safevî el-Kal'âvî

Mustafa b. Muhammed b. Yûsuf b. Abdurrahman es-Safevî eş-Şâfiî el-Kal'âvî³⁶ 1158 (1745) yılında Kahire'deki Kal'atülcebel'de doğmuş, 27 Ramazan 1230 (2 Eylül 1815) tarihinde vefat etmiştir. Ezher'de yetişmiş ve yine orada dersler vermiştir. Dönemin en önemli ve güçlü tanığı olan Abdurrahman el-Cebertî (ö. 1825), yazdığı hal tercümesinde Kal'âvî'nin herhangi bir tarih eserinden bahsetmemektedir. Kal'âvî, *Âdâbü'l-bahs*, *Tezhîbü'l-mantık* [*ve'l-keîâm*] isimli eserlere şerh ve Semerkandî'nin *er-Risâletü'l-Adudiyye* ile Teftâzânî'nin *el-Mutavvel*, İbnü's-Şücâ' ve Ali İbn Kâsım el-Gazzî'nin fıkıh şerhlerine haşiye yazmıştır. Müellifin ayrıca *İthâfü'n-nâzirin fi medhi seyidi'l-mürselin* isimli bir şiir divanı vardır.³⁷ *Müşâhidü's-safâ fi medfûnin bi-Mısır min Âli Mustafâ* ise müellifin bir diğer eseridir.³⁸

Cebertî, Mustafa es-Safevî el-Kal'âvî hakkında yazdığı biyografisinde, aynı hocadan ders aldıklarını ve Kal'âvî ile yakın arkadaş olduklarını kaydetmiştir. Buna rağmen tarih eserini zikretmemiş olması dikkat çekicidir. Ancak Cebertî'nin kendi eserini yazarken kullandığı kaynaklarının çoğunu zikretmemiş ve dönemin Ezher şeyhi olan Abdullah eş-Şarkâvî'nin (ö. 1812) tarih kitabına, eserinin ismini vermeden değinmiş olması bu noktada hatırlanmaya değerdir.³⁹ Dolayısıyla buradaki sessizliği ihtiyatlı bir değerlendirmeye tâbi tutulmalıdır. Kal'âvî'nin hayatı ve eserleri hakkında ilk ve tek kaynak maalesef sadece Cebertî'nin aktardıklarından ibarettir. Literatürdeki bütün ikincil kaynaklar bu bilgilerin dışında herhangi farklı ya da yeni bir şey aktarmamaktadır. Cebertî'nin haricinde Kal'âvî'nin çağdaşı olan Abdullah eş-Şarkâvî (ö. 1812), İsmâil el-Haşşâb (ö. 1815) ve Halîl b. Ahmed er-Recebî'nin (ö. 1829 [?]) eserlerinde müellife ya da kitabına dair hiçbir malumat bulunmamaktadır. *el-Vakâiu'l-Mısıriyye* gibi süreli yayınların

35 Cebertî, *Acâibü'l-âsâr*, I, 465.

36 Dernika, *Mu'cem*, s. 421.

37 Cebertî, *Acâibü'l-âsâr*, IV, 276. Bağdatlı İsmâil Paşa, Cebertî'nin eserinde sunulanların haricinde başka bir bilgi vermemektedir. Ayrıca bazı eser isimleri hatalı yazılmıştır (bk. *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 455; Baytâr, *Hilyetü'l-beşer*, IV, 1552-53; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 885).

38 Kal'âvî, *Safvetü'z-zamân*, vr. 7^a, 14^a; Zirikî, *el-A'lâm*, III, 242; Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, II, 756-57.

39 Cebertî, *Acâibü'l-âsâr*, IV, 190-91.

ise 1828 yılında itibaren neşir hayatına başlaması Mustafa es-Safevî el-Kal'âvî hakkında alternatif muasır yazılı bilgi kaynak ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Diğer taraftan bizzat müellif de tarih eserinde çok kısa ayrıntıların haricinde kendi hayatı hakkında herhangi bir malumat vermemektedir.⁴⁰ Netice itibarıyla tarihçilerin ulaşabileceği en etraflı yegâne bilgi kaynağı hâlâ Cebertî'nin kaydettiği tanıklıklarla sınırlı kalmaktadır.

Safvetü'z-Zamân fî men Tevellâ alâ Mısır min Emîr ve Sultân

Safvetü'z-zamân fî men tevellâ alâ Mısır min emîr ve sultân isimli eser yazma halinde Mısır'daki birkaç kütüphanede yer almaktadır. Bunların başında müellif nüshası olan yazma Sühâc Kütüphanesi'nde "tarih 51" rakamıyla tasnif edilmiştir. Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye'de ise fotokopi çekilmiş bir nüsha 9805 numara ile ve mikrofilm halinde ise "tarih 712" rakamıyla bulunmaktadır.⁴¹ Eser aynı zamanda el-Melik Suûd Üniversitesi'nde yazma halinde mevcuttur. Bu yazma nüsha elli dokuz varaktan oluşmakta olup her sayfasında yirmi beş satır vardır. Bununla birlikte gerek internet sitesi üzerinden kullanıma sunulan gerekse taşınabilir belge formatında (PDF) indirilerek kullanım kolaylığı sağlanan her iki yazma nüshada da eksiklik bulunmaktadır.⁴² Taşınabilir belge formatındaki nüsha 223. Sayfa ile sonlanmaktadır. Ebûbekir Paşa'nın Mısır'dan ayrılışından (21 Temmuz 1798) bahseden son cümle yarıda kalmıştır. İnternet sitesi üzerinden kullanıma sunulan nüshada ise 21 Safer 1217 (23 Haziran 1802) tarihine kadar olan kısım yer almaktadır. Halbuki eser, 25 Rebûlevvel 1223 (21 Mayıs 1808) tarihine kadar olan hadiseleri kapsamaktadır. Fakat aslında bu tarih de tam mânasıyla doğru bir tarih değildir. Müellif, eserinin farklı yerlerinde Mısır'da kullanılan paralar ve onların kıymetleri hakkında oldukça tafsilatlı bilgiler sunmaktadır. Bunlarda birinde 23 Zilkade 1226 yani 09 Aralık 1811 tarihinde tedavüldeki paralar ve onların karşılıklarından bahsetmektedir.⁴³ Fakat bu bilgilerin haricinde ne 1811 senesi olayları ne de 1808-1811 yılları arasındaki hadiseleri esere hiçbir şekilde konu olmamıştır.

40 Mesela Kayserili Sâlih Paşa'nın maiyetinden Mehmed Efendi isminde birine hadis alanında kitaplar okuttuğundan ve *Kütüb-i Sitte* icazeti verdiğiinden bahsetmektedir (bk. Kal'âvî, *Safvetü'z-zamân*, vr. 196^b).

41 Kal'âvî, *Safvetü'z-zamân* (Muhammed Ömer), s. 23.

42 Eserin son kısımlarının eksik olduğu bilgisi kütüphane kataloğundaki açıklamalarda yer almaktadır. https://makhtota.ksu.edu.sa/makhtota/4000/4#.YXFU_S3OI-hA; yazmadaki farklılıklara dair bilgi için bk. Hitti - Farris - 'Abd al-Malik, *Descriptive Catalogue*, s. 203.

43 Kal'âvî, *Safvetü'z-zamân*, vr. 213^b-214^a.

Yukarıdaki ufak ayrıntı bir kenarda tutulursa eserdeki son tarihi kayıtlar müellifin ölümünden yedi yıl öncesine denk gelmektedir ve Crecelius'un ifadesiyle eser "beklenmedik bir şekilde" sona ermiştir.⁴⁴ Başka bir ifadeyle eserin, yazarı tarafından nihayete erdirilmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı'da Türkçe yazan tarihçiler arasında olduğu gibi Mısır'daki tarihçilerin bir kısmı ölümlerinden önce eserlerini tamamlamışlardır. Tarihçilerin ölümlerine ya da kalem oynatmaktan tamamen aciz kalana kadar yazma faaliyetlerini sürdürmüş olmalarını var saymak genel eğilimimizdir.⁴⁵ Ancak tarihçilerin hadiseleri yazmayı önceki bir tarihte bırakmış olmaları aşılacak bir durum değildir. Ceberti'nin *Acâibü'l-âsâr* isimli eserinde yaşadığına benzer şekilde Kal'âvi'nin de eserini yazmayı bırakmış olma ihtimali tabii ki vardır. Bu durumun Kavalalı Mehmed Ali Paşa yönetimiyle alakalı mı yoksa bunlardan tamamen bağımsız yazarın şahsî/iradî tercihi mi ya da sağlık sebepleri mi gibi mücbir sebebi mi olduğu meselesinin açıklığa kavuşturulması önem arz etmektedir. Bu çalışmada yukarıda temas edilen yazmaların dışında *Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye*'den temin edilen başka bir nüsha kullanılmaktadır.⁴⁶ Böylelikle hep mukayese yapılmakta hem de diğer yazmalar ve bunlar üzerine yapılan tahkikli çalışmada eksik olan kısımların telafisine gidilmektedir.

Müellifin ölüm tarihinin 1815 senesi olduğu dikkate alındığında önümüzde iki ihtimal bulunmaktadır. Bunlardan ilki müellifin eserini yazmayı bırakmasıdır. Bu ihtimali destekleyecek somut bir delil ya da karinemiz yok. Tek makul fikir yürütme Ceberti'nin durumuyla benzerlik kurularak Kal'âvi'nin de Kavalalı Mehmed Ali Paşa karşıtı bir pozisyonda kalması ve muhtemelen kendi güvenliği açısından eserini sürdürmeyi istemeyerek de olsa bırakmasıdır. İkincisi ise eserin eksik bir şekilde elimize ulaşmış olma ihtimalidir. Netice itibarıyla emin olabildiğimiz tek husus eserin 1808 senesinde olayları zikrederken aniden kesilmesidir. Bu sebeple eserin hatimesi bulunmamaktadır. Eserin kendisi üzerinden getirilecek tek delil ise Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile alakalı müellifin aldığı siyasî pozisyonudur. Bu itibarla müellifin Kavalalı'ya dönük değerlendirmeleri hayati öneme sahiptir. Ancak 1805-1808 yılları arasındaki üç yıllık süreç dikkatlice incelendiğinde, ki mezkûr dönem oldukça özet bir halde kaleme alınmıştır. Bu tarih aralığındaki olayları aktarırken Kal'âvi'nin herhangi bir siyasî tavır geliştirmedeği net bir şekilde görülmektedir. Hadiseleri o kadar hızlı ve kısa bir

44 Crecelius, "Al-Jabarti's 'Aja'ib al-athar", s. 230.

45 Hathaway, "An Unknown Chronicle of Ottoman Egypt", s. 261.

46 Bu yazmanın temin edilmesinde katkıda bulunan YTB'den Kemal Kaya'ya, özellikle de Mısır'dan Ahmed el-Garfi ve Asım Bey'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Oldukça zor şartlarda yazmanın bana ulaşmasında vakit ve çaba açısından cömert destekleri için her birine ayrı ayrı minnettarım.

şekilde aktarmaktadır ki bazan süreci anlamlı bir bütünlükte takip etmek dahi güçleşmektedir. Nihâî kertede Kal'âvî'nin siyasî pozisyonunu eserindeki anlatımından tespit etmek mümkün değildir. Hiçbir satırında Cebertî gibi açık bir pozisyonu yoktur. Bu yönüyle Kal'âvî'nin 1805'ten itibaren ortaya çıkan fiilî durum hakkında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya dair ne düşündüğünü herhangi bir rahatsızlık yaşayıp yaşamadığını anlamak imkânsızdır. Dolayısıyla mevcut tarihî kayıtlar ışığında eserin niçin yarım kaldığı ya da müellifinin yaşadığı diğer yılları da kapsayıp kapsamadığı meselesi üzerine yürütülecek her bir fikir spekülasyondan öteye geçmeyecektir.

Eserin Muhtevası, Kaynakları ve Neşri

Safvetü'z-zamân hiçbir zaman basılmamış olup eserle ilgili şimdiye kadar yapılmış tek bir inceleme bulunmaktadır. 1994 senesinde Muhammed Ömer Abdülazîz Ömer eserin tahkikli neşrini İskenderiye Üniversitesi'nde tez olarak hazırlamış ve bu tez çalışmasını 2006 yılında kitaplaştırmıştır. Ömer çalışmasını yaparken Sûhâc nüshasına müracaat etmiştir.⁴⁷ Adı geçen tez çalışması Kal'âvî'nin eserinin sadece 1520-1798 yılları arasını incelemektedir.⁴⁸ Yani tahkikli çalışma, Kanûnî Sultan Süleyman döneminde Mısır'da valilik görevi icra eden paşaları sıralamakla başlamakta ve Ebûbekir Paşa'nın Kahire'den ayrılış vakti olan 21 Temmuz 1798 tarihi ile sona ermektedir. Kanûnî Sultan Süleyman dönemindeki valiler yazma eserde 120. varaktan itibaren başlamaktadır.⁴⁹ Halbuki Kal'âvî Mısır'ın müslümanlar tarafından fethedilmesinden itibaren Osmanlı öncesi tarihine de görece kısa bir şekilde temas etmekte ve eserini 25 Rebîülevvel 1223 (21 Mayıs 1808) tarihine kadar getirmektedir. Bu gerçeğe rağmen tahkikli neşirde, Kal'âvî'nin bizzat tanıklık ettiği Fransız işgali ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa döneminin ilk yıllarına dair yazdıklarına yer verilmemiş olması incelemeyi eksik bırakmıştır. Tahkikli neşrin bir diğer daha önemli eksiği, müellifin mukaddimesine yer vermemiş olmasıdır. Diğer taraftan, Kal'âvî'nin metni gramer açısından fahiş hatalarla doludur. Birçok yer ve şahıs ismi tamamen yanlış yazılmış olup tarihçilerin işini oldukça zorlaştırmaktadır. Bu yönüyle tahkikli neşri yapan Muhammed Ö. Abdülazîz Ömer'in titiz çalışması araştırmacıların işini büyük oranda kolaylaştırmaktadır.

47 Kal'âvî, *Safvetü'z-zamân* (Muhammed Ömer), s. 23.

48 Seyyid Muhammed es-Seyyid eserde incelenen dönem için 1517-1773 yılları aralığını vermektedir (bk. Seyyid, "XX. Yüzyılın İkinci Çeyreğinden XXI. Yüzyılın Başlarına Kadar Mısır Üniversitelerinde Osmanlı Türk Tarihi Yazımı", s. 355). Aslında Abdülazîz Ömer, 2006 neşrettiği kitabının girişinde inceleme ve tahkik yapacağı dönemin 1517-1798 yılları aralığı olduğunu belirtmesine rağmen tahkikli neşrine Mustafa Paşa'nın valilik dönemi olan 1522 yılıyla başladığı görülmektedir (bk. Kal'âvî, *Safvetü'z-zamân* (Muhammed Ömer), s. 299).

49 Kal'âvî, *Safvetü'z-zamân*, vr. 120^b.

Müellif Kal'âvi, kitabının girişinde eserinin geçmiş hadiselerin özüne temas eden faydalı ve anlamlı bir muhtasar olduğunu, gereksiz ayrıntılar vermekten ve bilgi yığmaktan uzak duracağını, kitabın muhtevasının ise İslam fethinden kendi zamanına kadar gelen dönemi kapsadığını belirtir. Ardından eserini *Safvetü'z-zamân fi men tevellâ alâ Mısır min emîr ve sultân* olarak isimlendirdiğini ve “mukaddime”, “maksûd” ve “hâtîme” şeklinde üç bölüm üzere düzenlediğini açıkça zikretmekte ve tarihin (hadiselerin zamanının belirlenmesinin) müslümanlar için ne kadar önemli olduğundan bahsetmektedir. Kal'âvi eserini zevk ve güzellik sahibi olanlara geçmişi anlama kılavuzu olarak ilim ve maarif ehline bir hatırlatma babından kaleme aldığını ifade etmektedir.⁵⁰ Bunlar, genel olarak tercih edilen klişe ifadeler olmakla birlikte asıl olan yazarın siyasî-idarî bir himaye ilişkisiyle eserini yazmamış olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Nitekim müellifin çağdaşları Şarkâvi ve Cebertî Sadrazam Yûsuf Ziyâ Paşa'nın talebine binaen Fransız işgal dönemine (1798-1801) temas eden eserler yazmışlardı.⁵¹ Kal'âvi böyle bir taleple irtibat kurulabilecek herhangi bir imada da bulunmamaktadır. Dolayısıyla herhangi bir himaye ya da teşvik ilişkisi barındırdığı söylemek zor görünüyor. Fakat eserin hadiselerle yaklaşım biçimi ve üslubu genel olarak dikkate alındığında müellifin zihin dünyasındaki meşru ve muteber hâmi tabii ki Osmanlı Devleti'dir.

Müellif, İslam fetihleriyle başlattığı Mısır tarihini ilk halifeler dönemi, Emevîler, Abbâsîler, Tolunoğulları, İhşîdîler, Fatımîler, Eyyübîler, Memlûkler (ed-Devletü't-Türkiyye ve ed-Devletü'l-Kaluvuniyye) ve Osmanlı Devleti döneminde Mısır'da cereyan eden hadiseleri kronolojik sırayla anlatmaktadır. Bunun dışında, eserde iki ana Memlûk grubunu oluşturan Fikâriyye ve Kâsîmiyye hiziplerine, Haydarzâde Mehmed Paşa döneminin ele alındığı kısımda yüzeysel şekilde temas edilmektedir. Benzer hizip ayrımı Cebertî'de net bir şekilde ve ısrarla yapılmıştır.⁵² Ancak Kal'âvi'nin anlatımından tarihsel süreçte bu hiziplerin nasıl ve niçin ortaya çıktığını anlamak imkânsız görünüyor. Zaten müellifin de böyle bir kaygısı bulunmamaktadır. 1646-1647 yılları arasında iki hizip arasındaki mücadelelere sadece dönemin valisinin ele alındığı kısımda hızlıca temas edilmiştir.⁵³ Benzer şekilde 1711 yılında patlak veren, askerî ocakların birbirine girdiği, paşa, kadı ve yeniçerilerin de çatışmalarda taraf olduğu, Kâsîmiyye ve Fikâriyye fırkalarının da mücadelelerde yer aldığı büyük kaos sürecine yalnızca bir sayfa ayrılmıştır.⁵⁴ Bu kısımlardaki temaslar Nil debisinin raporundan

50 Kal'âvi, *Safvetü'z-zamân*, vr. 1^b-2^a.

51 Erol, *Mısır'da Tarihyazım*, s. 225, 335.

52 Cebertî, *Acâibü'l-âsâr*, I, 23. Güncel çalışmalar için bk. Hathaway, *İki Hizbin Hikâyesi*.

53 eKal'âvi, *Safvetü'z-zamân*, vr. 148^a.

54 Kal'âvi, *Safvetü'z-zamân*, vr. 160^b.

biraz daha fazla ayrıntının ötesinde herhangi bir şey içermemektedir. Halbuki Mısır'daki toplumsal, iktisadî, askerî ve idarî yapıyı anlamının yolu Memlûk hane halklarının tarihinden geçmektedir.⁵⁵

Kal'âvî'nin eseri varsayılan ve çokça dikkat çekilen "sultan-paşa" kronik yazım kalıplarını sanılandan fazla şekilde aştığı kısımlara da sahiptir. Kitap boyunca dönemin padişahlarının ya da onların Mısır'a gönderdiği valilerinin Mısır'a sanat, ilim ya da belediye hizmetleri alanında ne tür katkılar sundukları anlatılmaktadır. Ne tür vakıflar kurduklarını, ilme-ulemaya ne gibi destekler verdiklerini, şehrin imarında hangi yenilikler yaptıkları teker teker kaydedilmektedir. Aslında bu basit bir kayıt düşmenin ötesinde hayatî bir öneme sahiptir. Kal'âvî'nin gayesi bu olmamakla birlikte eseri, modern dönemde oryantalist literatürün ürettiği ve milliyetçi Arap tarih yazımının da şerh düşmeden sahiplene geldiği Osmanlı karanlık çağı iddiasına karşı tezler sunmaktadır. Bu yönüyle bakıldığında "sultan-paşa" kroniklerini basit bir tür başlığı altına koymak onları haksız şekilde değersiz göstermeye yol açabilmektedir.

Diğer taraftan eser, valilerin görev sürelerini verdiği gibi genellikle valilerin ne şekilde vazifelerinin sona erdiğini de kaydetmektedir. Valilerin görev periyotlarında herhangi bir süre teamülünden bahsetmek oldukça zor duruyor. Kabaca bir rakam zikretmek gerekirse ortalama iki-üç sene görevde kaldıkları söylenebilir. Sayılı günler görev yapanlar da bulunmaktadır. Kurumsal istikrarın iyi analiz edilebilmesi için bu sürelerin önemi büyüktür. Tabii ki bu sadece Mısır'ın kendi iç dengelerini yansıtmamakta fakat aynı zamanda İstanbul'da siyasî dengelere dair de fikir vermektedir.

Kal'âvî, eserini mukaddime ve ana metin olmak üzere iki kısma ayırarak yazmıştır. Eserin bitmediğine yukarıda değinilmişti, dolayısıyla hatimesi bulunmamaktadır. Zeynüddin Mer'î b. Yûsuf el-Kermî el-Hanbelî'nin (ö. 1624) *Nüzhetü'n-nâzirîn fî men veliye Mısır mine'l-hulefâ' ve's-selâtîn*, Muhammed b. Mu'tî el-İshakî'nin (ö. 1650) *Letâifü'l-ahbâri'l-üvel fî men tassarafe fî Mısır min erbâbi'd-düvel*, Şemseddin Muhammed b. Muhammed Ebû's-Sürûr el-Bekrî es-Siddîkî eş-Şâfiî'nin (ö. 1676) *el-Minehu'r-rahmâniyye fî'd-Devleti'l-Osmâniyye, el-Kevâkibü's-sâire fî ahbâri Mısır ve'l-Kâhire ve er-Ravzatü (en-Nüzhetü)'z-zehiyye fî zikri vülâti Mısır ve'l-Kâhire el-ma'ziyye*, Yûsuf el-Mellevânî'nin (ö. 1719 [?]) *Tuhfetü'l-ahbâb bi-men meleke Mısır mine'l-mülûk ve'n-nüvvâb*, Ahmed Çelebi Abdülganî'nin (ö. 1737) *Evhahu'l-işârât fî men tevellâ Mısır el-Kâhire mine'l-vüzerâ' ve'l-bâşât*, Ahmed er-Reşîdî'nin (ö. 1764 [?]) *Hüsnü's-safâ ve'l-ibtihâc bi-zikri men vüllîye imârete'l-hâc* isimli eseri Kal'âvî'nin tarihini yazarken başvurduğu

55 Bu alanda yapılmış iki kıymetli çalışma için bk. Hathaway, *Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları*; Hathaway, *İki Hizbin Hikâyesi*.

kaynaklar arasında yer almaktadır.⁵⁶ Bunların yanı sıra müellif, Taberî'nin *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*'ü, Mâverdî'nin *el-Ahkâmü's-sultâniyye*'si, Kalkaşendî'nin *Subhu'l-a'şâ'sı*, Süyûtî'nin *Hüsnü'l-muhâdara*'sı ile Sübki, Müsebbihî, İbn Hallikân, Makrîzî, Mer'î b. Yûsuf el-Kermî ve Şeyh Ahmed el-Gamrî'nin (ö. 1445) haricindekilere açıkça atıfta bulunmamıştır. Bu eserler Kal'âvi'nin kitabını yazarken, şahsî mülkiyetinde olsun ya da olmasın, kullandığı kaynakların zenginliğine işaret ettiği kadar Mısırlı ulemanın entelektüel birikimine dair de fikir vermektedir. İslamî geçmişe uzanan dikey derinlikteki boyutunun yanı sıra yatay uzanımları da önem arz etmektedir. Burada mecburiyetten bibliyografik bilgi düzeyinde bırakılmak durumunda kalınan eserlerin ve müelliflerinin daha titiz bir şekilde incelenmesi Kal'âvi'nin entelektüel dünyasının kuşatıcı gücünü ve XIX. yüzyıl ilim çevrelerini daha yakından tanımaya imkân sağlayacaktır.

Kal'âvi'nin Anlam Dünyasının Hudutları

Kal'âvi'nin eserinin konu dağılımı “sultan-paşa” kroniklerinin tanımlayıcı vasfı olan siyasi gelişmeler, doğa olayları, terâcim, “el-acâib ve'l-garâib” haberleri şeklindeki dört kategoriyi hemen hemen tamamıyla karşılamaktadır. Fakat aynı zamanda önemli bir istisnası bulunmakta olup eser dikkate değer bir oranda iktisadî gelişmeleri raporlamaktadır. Yine Kal'âvi'nin aktarımlarından yahudi sarraflara divanlarda görev verildiği anlaşılmaktadır.⁵⁷ Hangi valinin döneminde ne tür yeni vergiler konulduğu ya da vergilerin kaldırıldığı kaydedilmektedir. Mesela 1661 yılında valilik yapan Şeytan İbrâhim Paşa döneminde mültezimlere ilave vergi (el-mudâf) getirildiğine dikkat çekilmektedir.⁵⁸ Nil debisinden kaynaklı mevsimsel etkenlerin piyasadaki fiyatlamalara nasıl yansıdığını veya patlak veren veba salgını, siyasi karışıklıklar, isyanlar ya da bizatihi tağşiş gibi paranın yeniden değerlendirilmesini yapıldığını belirten İstanbul'dan gelen fermanların piyasada nasıl bozucu etkiler sergilediklerini titizlikle kayıt altına almıştır. Kal'âvi bunu yaparken mevcut dönemdeki enflasyonist hareketleri kendi içinde değerlendirdiği gibi farklı dönemler arasında da mukayeseler yapmaktadır. Bu açıdan bakıldığında siyasi hadiselerin arka planını pek sunmamasına rağmen iktisadî gelişmeleri tahlil ederken daha dikkatli çalıştığı net bir şekilde görülmektedir. Yine Nil debisinin az olmasından kaynaklanan dönemde Memlûk beylerinin dilencileri kendi aralarında paylaşarak pahalılık ortadan kalkana kadar sahip çıktıklarını belirtmektedir. Bunların yanı sıra diğer tarih kroniklerinin önemli ayırıcı bir vasfı olarak şiirlere yer

56 Kal'âvi, *Safvetü'z-zamân* (Muhammed Ömer), s. 39-59.

57 Kal'âvi, *Safvetü'z-zamân*, vr. 153^a.

58 el-Kal'âvi, *Safvetü'z-zamân*, vr. 152^a.

vermelerinde olduğu gibi Kal'âvî de eserinde hem başkalarına hem de kendisine ait bazan oldukça uzun bazan ise kısa şiirlere çok yoğun olmamakla birlikte yer vermektedir. Kal'âvî aynı zamanda eseri boyunca Mısır'da "ilklerden" bahsetmektedir. Mesela Mısır'a ilk köle askerleri kim getirdiği, parayı ilk kimin bastığı, kimin zamanında ilk defa dört mezhepten kadı tayin edildiği ya da ne zaman ilk defa sigara içilmeye başlandığı gibi ve benzer önemli meselelerin başlangıç tarihlerinin kaydını aktarmaya özen göstermiştir. Bu tür kronolojik bir tasnif Mısır'da kurumsal, içtimaî, iktisadî, hukukî süreçlerin İslam dönemi boyunca nasıl kırılmalar yaşandığı göstermesi açısından oldukça kıymetlidir.

Safvetü'z-zamân, Mısır'ı İslam tarihi bağlamına yerleştirmiştir. Osmanlı dönemi öncesini Mısır'ın müslümanlar tarafından fethinden itibaren ele alarak özetlemektedir. Ardından anlatım şablonundaki üst çatıyı Osmanlı padişahlarıyla kurmaktadır. Bununla birlikte eserdeki kategorik ana akış Mısır'a vali olarak tayin edilen 129 paşanın görev dönemleri üzerinden sürdürülmektedir. Nitekim bu kapsamdaki kronikler, Mısır'da vali olarak görev yapan paşaların vazife sürelerini ana eksenine alan kısmen biyografik kısmen tarihsel anlatım üzerinden kurgulanmıştır. Fakat aynı zamanda İslam tarih yazım geleneğinin önemli hususiyetlerinden biri olan vefeyat-tabakat-terâcim yazım usulü Kal'âvî tarafından sürdürülmüştür. Eser boyunca, Mâlikî ve Hanefî mezhebinden olan âlimler zikredilmekle birlikte müellifin Şâfiî mezhebine mensup olması itibarıyla Şâfiî ulemanın vefeyat haberlerine daha fazla yer verilmiştir. Fakat beklenenin aksine ayrıntılı biyografik malumat yerine Kal'âvî ulemanın sadece hangi görevde olduklarını ve ölüm tarihlerini kaydetmiştir. Ayrıca vefat eden ulemanın eksiksiz olarak kayıt altına alındığı da söylenemez. Mesela kendi döneminin en önemli ulemasından olan Hasan b. İbrâhim el-Cebertî'nin (ö. 1774) vefat kaydı Kal'âvî tarafından tutulmamıştır. Fakat yine de bilgilerin eksik olmasına ya da kısa şekilde sunulmalarına rağmen genel mânada hem "sultan-paşa" hem de "tarih-tabakat" kronik yazım türünün aynı anda icra edildiği belirtilebilir. Ulema tabakatının sadece Mısır'la sınırlandırılmamış olup bölgesine de uzanmaktadır. Zira Mısır'ın idarî hudutlarını aşan ilmi geçişkenlikler Murâdî'nin (*Silkü'd-dürer fi a'yânî'l-karnî's-sânî aşer*), Zebîdî'nin (*Mu'cemül-muhtas*) ve Cebertî'nin (*Acâibü'l-âsâr fi't-terâcim ve'l-ahbâr*) ortak yürüttüğü ve üç farklı neşrin ortaya çıktığı tabakat-terâcim yazma projesinde de kendisini göstermektedir.⁵⁹ Tabakatın kapsam coğrafyasına paralel şekilde Kal'âvî Kıbrıs ve Girit adalarının fethi gibi Akdeniz'de yaşanan gelişmelere, Hicaz'da yaşanan hadiselerle, Yemen, Habeşistan gibi güney bölgelere gerçekleşen askerî seferlere de temas etmektedir. Bu açıdan eseri, Mısır'daki sınırları aşan anlatılar barındırmaktadır.

Eseri zaman algısı yönünden de kısaca incelemek gerekirse *Safvetü'z-zamân*, kronolojik dört farklı zaman birimiyle çerçevelenmiştir. Kıptî takvim Mısır için fonksiyonel ziraî takvim olduğundan özellikle Nil debisiyle ilgili gelişmelerin tarihlendirmesi bu takvim kullanılarak yapılmaktadır.⁶⁰ Meteoroloji ya da astronomi ile irtibatlı gelişmeler genellikle hicrî takvimin yanı sıra Kıptî takvimle de belirtilmiştir.⁶¹ Yıl, ay ve günler umumiyetle hicrî takvime bağlı kalınarak tarihlendirilmektedir. Tabiat hadiseleri hicrî takvimin yanı sıra Kıptî takvimle kayıt altına alınmıştır. Hatta bazan sadece Kıptî takvimin kullanıldığı görülmektedir. Bunlar üst zaman çerçeveleri olarak kabul edilebilir. Bir alt kategoriye inildiğinde dönemin hükümdarlarının saltanat süreleri ve onun da altında kendi dönemlerinde Mısır'daki paşaların görev dönemleri, tarihi akıştaki zaman katmanlarını oluşturmaktadır. Hicrî takvim, sultan ve paşaların görev dönemleri siyasi-İslamî yazım kültürün bir izdüşümü olarak yorumlanabilir. Kıptî takvime ise rûmî takvim gibi pratik sebeplerle başvurulduğu anlaşılmaktadır.

Kal'âvi'nin Osmanlılar'a Yaklaşımı

Yazar eserinde Osmanlı kuruluş dönemi ve hemen öncesini oldukça tafsilatlı şekilde vermiştir. Özellikle Osmanoğulları'nın kökenleri hakkında birçok farklı rivayeti zikretmektedir. 1800'lerin başları itibariyle Mısırlılar nezdinde ise bu tür bilgilerin ne kadar merak uyandıracığı meselesi çok tartışma götürür görünüyor. Zira eserin yazıldığı dönem Fransız işgal travmasının hafızalarda tazeliğini koruduğu bir zaman dilimiydi. Osmanlı ordusunun Fransızlar'ı Mısır'dan çıkaramaması ise bu durumu Mısırlılar nezdinde daha dramatik hale getirmiştir. Yine de Osmanlılar hakkında bu kadar ayrıntılı bilgiler sunması yazarın hedef okur kitlesi üzerinde düşünmeyi gerektiriyor. Nitekim bu tür bilgiler Osmanlı tarih kroniklerinde fazlaca yer almakta ve bilinmektedir ki Mısırlı tarihçiden muhtemelen bu kaynakların birinden yola çıkarak eserini telif etmiştir. Mesela Selçuklular'dan bahsettiği kısımlarda Kal'âvi, İmâdüddin'in *Zübdetü'n-Nasr ve tuhbetü'l-usr* isimli kitabının ismini verir.⁶² Müellif aynı zamanda Sultan Osman ve Orhan dönemlerini Mısır'daki çağdaşı olan Memlük sultanlarına paralellik kurarak aktarmaktadır.

60 Hathaway, "An Unknown Chronicle of Ottoman Egypt", s. 259.

61 Hathaway, "Sultans, Pashas, Taqwims, and Mühimmes", s. 61.

62 Kal'âvi, *Safvetü'z-zamân*, vr. 108^b. Bu yazar ve eserin isminde sorun var. Burada ki İmâdüddin, İmâdüddin el-İsfahânî (ö. 579/1201) olsa gerek. Eserinin ismi ise *Nusretü'l-fetre ve usretü'l-katre* (fitre) olmalıdır. Bu eserin Bündârî tarafından *Zübdetü'n-Nusra ve nuhbetü'l-usr* isimyle muhtasarı yapılmıştır (müellifin bunu kullanmış ve kastetmiş olması kuvvetle muhtemel, bk. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 123).

20450 rakamıyla kayıtlı olan ve 218 varaktan müteşekkil Dârü'l-kütübi'l-Mısıriyye nüshasının ilk 105 varaklık bölümü Osmanlı tarihi öncesine ayrılmıştır. Sayısal olarak bakıldığında eserin neredeyse yarısı Osmanlı dönemine diğer yarısı ise öncesine hasredilmiştir. Bu durum ilk seferde Osmanlı tarihinin daha ayrıntılı işlendiği izlenimi vermekle birlikte 300 senelik dönemi kapsadığı hatırlandığında oldukça özet bir anlatımdan oluştuğu kolaylıkla görülmektedir ki zaten eserin genel muhtevası da bu yoğunlukla kaleme alınmıştır. Müellif 106^a ile 120^b varakları arasındaki sayfalarda Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Kanûni Sultan Süleyman döneminin sonuna kadar gerçekleşen hadiseleri aktarmaktadır. Bu kısımlarda Hicaz bölgesinden geldikleri ve Arap oldukları iddiaları dahil Osmanlılar'ın kökenine dair farklı rivayetlere yer verilmektedir. Kal'âvi Osmanlı padişahlarını gayet olumlu sıfatlarla zikretmiştir. Yıldırım Bayezid'in Timur ile mücadelelerini aktarırken Timur'u deccal olarak vasıflandırmaktadır. Timur'un şarap içen kötü karakterli biri olduğunu kendisine ne malının ne de evlatlarının bir fayda vermediğini titiz ayrıntılarla anlatmaktadır.⁶³ İncelikle ön planda tutulan bu tür pejoratif ifadeler okuyucu nezdinde Osmanlılar'ın Timurlular karşısında aldıkları yenilgiyi arka planda bırakmaktadır. Kal'âvi okuyucusunun dikkatini hezimet üzerine düşünmek yerine Timurlular'ın kötülüklerine yönlendirmektedir. Tabii ki buna rağmen Bayezid'in Timur karşısında niye yenilmiş olduğu sorusu mahirce cevapsız bırakılmıştır. Bu durum Derrida'nın logo merkezilik eleştirisinde dile getirdiği zıtlık barındıran dikotomiler üzerinden çağdaş düşüncenin kendini var ettiği hususunu hatırlatmaktadır.⁶⁴ Burada Derrida'nın belirttiği öncelik sonralık hiyerarşisi ve birinci gelenin ikinciye üstün olma durumu olmaksızın "bir aradalık" söz konusudur. Kötülüğün veya bir tarafın aşırı kötü şekilde ön plana çıkarılması geri kalanın mutlak mânada iyi olarak kabul edilmesini dayatır mahiyettedir ki tarihçiler siyâsî tavrı alışlarında bu "teknîği" genellikle sonuna kadar kullanmışlardır.

Kuşkusuz Kal'âvi'nin Osmanlılar'a bakışının tamamen olumlu olduğunu söylemek zor duruyor. Bilindiği üzere artan şikâyetler neticesinde Memlûkler'i tedip etmek gayesiyle Kaptan Hasan Paşa 1786 yılında Mısır'a sefer düzenlemiştir. Tabii ki Kal'âvi Hasan Paşa'nın hangi gayeyle Mısır'a orduyla geldiğine değinmemektedir. Kısaca süreci anlatmakta, Emîr Murad Bey'in Osmanlı ordusuyla savaşını yenildiğinden söz etmektedir. Herhangi bir gerekçe belirtmemesine rağmen seferin hiçbir fayda sağlamadığını net bir şekilde vurgulamaktadır. Hatta hiçbir semere vermemekle sınırlı kalmadığını; üstüne üstlük daha fazla zarara yol açtığını söyler. Mısırlı fellah-tan toplanan Muhammed Ebû Zeheb'in koyduğu *ref'u'l-mezâlim* vergisinin

63 Kal'âvi, *Safvetü'z-zamân*, vr. 111^b112^a.

64 Derrida, *Positions*, s. 42-43.

daha öncesinde Osmanlı Devleti'nin haber almasından çekinilerek tıpkı hırsızlık yaparcasına gizlice toplandığını; ancak Hasan Paşa'nın gelişiyle bu verginin resmîyet kazandığına işaret eder. Aynı şekilde Emir Murad Bey tarafından koyulan ve yine fellahtan toplanan tahrir vergisinin de resmî hale geldiğini vurgulamaktadır. Bu tür vergilerin Mısırlılar'ın üzerinden zulmü ortadan kaldırmak (Verginin adı olan *ref'u'l-mezâlim* zulümleri ortadan kaldırmak anlamına gelmektedir) bir yana Mısır'ın harap oluşunun ve çöküşünün başlangıcı olduklarına açıkça dikkat çekmektedir.⁶⁵

Bu askerî seferle ilgili diğer önemli bir husus ise Ruslar'ın Memlûkler'le kurmaya çalıştıkları ilişkilerdir. Ruslar, seferin öncesinde Memlûk beylelerini dikkatli olmaları hususunda uyarılmışlardır. Osmanlı sultanının hedefinin Memlûkler'i Mısır'dan tamamen temizlemek olduğunu bildirmişlerdir. Kal'âvî bu duruma herhangi bir yorum yapmamakta ve sanki normal bir tavsiyeymiş gibi sadece Memlûkler'in bu uyarıları dikkate almadıklarını belirtmekle yetinmektedir.⁶⁶

1726 yılında memlûk emîrlerinden Çerkez Mehmed Bey ve Zülfikar Bey arasında yaşanan güç mücadeleleri de esere konu olmuştur. Çerkez Mehmed ve tâbilerinin en zalim ve şerli kişiler olduklarını, dükkânları yağmaladıkları, hamamlara baskın yaparak kadınların eşyalarını çaldıkları, güpegündüz insanları Kahire sokaklarında öldürüp elbiseleri soyduklarından bahsedilmektedir. Kal'âvî, Şeyh Gamrî'den alıntıyla yöneticilerin kâfir bile olsalar adaletle yönettikleri takdirde iktidarlarının devam ettiğini, zalim ve zorba bir idarecinin müslüman olsa dahi hükmünün devam etmeyeceğini, çünkü bunun Allah'ın sünneti olduğunu söylemektedir. Tam da bu sebeple Çerkez Mehmed'in nüfuzunun ancak az bir müddet devam edebildiğini vurgulamaktadır. Bunlar mühim ayrıntılarla olmakla birlikte asıl dikkat çekici nokta Kal'âvî'nin bu dönemi kendi zamanının durumuyla karşılaştırmasında yer almaktadır. Mısırlı tarihçi kendi döneminde yaşananların katbekat daha kötü olduğu açıkça belirtmektedir.⁶⁷ Sürekli yaptığı üzere, kendi dönemi hakkında ne düşündüğünü 1726 senesini yazarken geçmiş olayların aralarına yerleştirerek ortaya koymayı tercih etmiştir. Bu bilinçli siyasî bir tercihin neticesi midir? Yoksa dağınık çalışan bir tarihçinin zihni karmaşasının nötr bir tezahürü müdür? Bu sorulara makul cevaplar üretmek tarihçiyi spekülasyonun serbest bölge sınırlarını ihlal etmeye zorluyor gibi duruyor.

65 Kal'âvî, *Safvetü'z-zamân*, vr. 191^a-93^a.

66 Kal'âvî, *Safvetü'z-zamân*, vr. 193^a-^b.

67 Kal'âvî, *Safvetü'z-zamân*, vr. 166^b.

Fransız İşgal Süreci ve Etkileri

Safvetü'z-zamân, 196-218 yılları arası yaklaşık yirmi varaklık bölümü Fransız işgal dönemi ve sonrasındaki gelişmelere ayrılmıştır. Tahmin edileceği üzere Kal'âvî işgalin hangi sebepler neticesinde gerçekleştiğine, işgal sürecinde ulemanın ve Mısırlılar'ın Fransızlar'la ilişkilerine, başta Napolyon olmak üzere Fransızlar'ın nasıl bir işgal ve kontrol stratejisi izlediklerine temas etmemektedir. Dolayısıyla bu yönleri itibarıyla Nikola et-Türk ile Abdurrahman el-Cebertî'nin tanıklıklarının oldukça gerisinde bir gözleme sahiptir. Ancak yine de Abdullah eş-Şarkâvî'nin yazdıklarından daha zengin bir içerik sunmaktadır.

Müellif Fransız işgal dönemini de benzer bir “aceleci üslup” ile aktarmayı tercih etmiştir. Eser, okurda bir an önce bitirilmeye baskısıyla yazılmış izlenimi uyandırmaktadır. İçinde yaşadığı koşulların müellif tarafından bu kadar “çalakalem” aktarılması yazarın eseri ile kurduğu ilişkideki mesafeyi attırmaktadır. Holt'un ifadesiyle eseri okuyanlarda olayların anlatımındaki betimlemelerin dışarıdan bir gözle yazıldığı hissi uyandırmakta ve genellikle anlatıdaki aktörlerin eylemlerinin anlaşılmasına yönelik herhangi bir imkân sunmamaktadır.⁶⁸ Dolayısıyla niye 1808 yılında aniden kesildiği kadar niçin böyle bir üslupla yazıldığı meselesi de cevapsız kalmaktadır. Fransız işgal dönemindeki gelişmeler daha önceki yaşanan olaylara eklenerek aktarılmaktadır. Geçmişteki bir hadise ya da mekândan bahsederken Kal'âvî kendi zamanında onun ne halde bulunduğu genelde işaret eder. Mesela Kanûnî Sultan Süleyman döneminde Rodos ve Malta adalarının durumunu anlatırken 1798 senesinde Fransızlar'ın Malta'yı ele geçirdiklerine ve ardından adanın hakimiyetinin İngilizler'e geçtiğine değinmektedir.⁶⁹ Fransız işgali sürecinde kapatılan ve erzak deposu yapılan mescitten Memlûkler döneminde Kale'de ilk defa inşa edildiği dönemi anlatırken bahsetmektedir.⁷⁰ Yine, Şâhin Mustafa Paşa'nın valiliği döneminde (1560-1564) yaptırdığı eserlerden biri olan *Rub'û's-sâdât* (seçkinler evi) Fransız işgal döneminde tamamen yıkılarak ortadan kaldırılmış olduğunu belirtmiştir.⁷¹ Fransız işgalinden önce Kahire'de yetmiş üç hamam bulunduğu işgal döneminde bunların bir kısmının yıkıldığından bir kısmının ise kapatıldığından ve sayılarının altmış yedinin altına düştüğünden 1728 senesindeki olayları aktarırken bahsetmektedir.⁷² İşgal döneminde

68 Holt, “The Beylicate in Ottoman Egypt”, s. 215; Holt, “Al-Jabartî's Introduction to the History of Ottoman Egypt”, s. 39.

69 Kal'âvî, *Safvetü'z-zamân*, vr. 119^b-120^a.

70 Kal'âvî, *Safvetü'z-zamân*, vr. 67^b.

71 Kal'âvî, *Safvetü'z-zamân*, vr. 123^b.

72 Kal'âvî, *Safvetü'z-zamân*, vr. 167^a.

Fransızlar tarafından yıkılan mescitlere 1732 senesi anlatılırken değinilmektedir.⁷³ 1765 senesinde görevde bulunan Hamza Paşa dönemindeki kısmında Fransızlar'ın Kale'deki Kâbe örtüsünün hazırlandığı kısmı yıktıklarına dikkat çekmiştir.⁷⁴ Aslında Kal'âvî, işgal dönemi boyunca Fransızlar'ın oluşturduğu divanlarda yer almayarak siyasetin dışında konumlanmıştı. Muasırları, dönemin Ezher şeyhi Şarkâvî divan başkanı ve Ceberti ise divan üyesi olarak görev almıştır.⁷⁵ Kal'âvî bu avantajlı konumuna rağmen işgal dönemini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktan geri durmuştur.

Sonuç

Memlûkler ile kıyaslandığında Osmanlı döneminin, siyasî (devletler arası) geçişkenliklerden kaynaklanan ulema hareketliliğinin azaldığı (ki Osmanlılar artık bölgenin tek hakimiydi) dolayısıyla siyasî-iktisadî-ilmî himaye rekabetinin ortadan kalktığı ve bölgesel istikrarın görece kendi ataletini ürettiği bir dönem olmasının tarih yazım sahasındaki gelişmeleri değerlendiren dikkate alınması gereken hususlar arasına dahil edilmesi daha şümüllü ve isabetli okuma yapmaya imkân sağlayacaktır. "Sultan-paşa" kronik türünün baskın bir yazım usulü haline gelerek sahada kendisini göstermesini de bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir.

Her ne kadar İslam dünyasındaki vakıf-medrese geleneği ulemaya bir noktaya kadar özerklik sağlasa da nihaî kertede herhangi bir âlimin siyasetten tamamen bağımsız bir evrende ilmî faaliyetlerini yürüttüğünü söylemek gerçekçi olmayacaktır. XVII. yüzyılın başlangıcında ortaya çıkan ve XIX. başlarında son örneklerini veren "sultan-paşa" kroniklerini ve onların müelliflerinin fiilî olmasa bile en azından zihnî dünyalarında tarih eserlerini inşa ederken siyasî bir merkez arayışında oldukları anlaşılmaktadır. Kal'âvî'nin eserinde olduğu gibi fiilî-pratik düzlemde bir karşılığı olmasa yani maddi kazanç sağlayan ya da terfi imkânı sunan bir ilişki geliştirilemeye de zihnî planda ya da psikolojik olarak devlet (sultan) ve uzantılarının (valiler) soyut patronajı/hâmiliği müellif tarafından kabul edilmiştir. Bu, tarih eseri telif eden Mısır ulemasının Osmanlı Devleti'ni meşru ve "gölge" hâmi olarak kabul etmeye devam etmesinin önemli bir göstergesi olarak alınmalıdır.

Fransız işgal dönemini de içene alan yaklaşık son on yıllık hadiselerin sadece eserin ilgili son bölümünde yer almadığına bir defa daha dikkat çekmek gerekiyor. Bu açıdan eserin tamamının dikkatlice okunması Kal'âvî'nin

73 Kal'âvî, *Safvetü'z-zamân*, vr. 169^b.

74 Kal'âvî, *Safvetü'z-zamân*, vr. 180^a.

75 Abu-'Uksa, *Freedom in the Arab World*, s. 33-34.

geçmiş dönemlerin arasına serpiştirdiği çağdaş dönem hadiselerine dair tanıklıklarını bir araya getirme imkânı verecektir. Aynı hassasiyetin önceki dönemler için de gözetilmesi gereklidir.

Memlûk dönemine kıyasla İstanbul'a kayan siyasî-ıdarî merkezin yarattığı zihnî-psikolojik boşluk "sultan-paşa" kronik tarih yazım türünün ortaya çıkışının en muhtemel sebebi olarak görülmelidir. Söz konusu bu boşluk, tarih anlatı kurgusunda sultanın saltanat sürelerine zamansal üst çatıda yer verilerek ve valilerinin görev dönemlerine de alt katmanda alan açılarak doldurulmaya çalışılmıştır. Kal'âvî'nin de iki yüzyılı aşkın süredir devam eden bu yazım geleneğinin son temsilcisi olarak eserini telif ettiği anlaşılmaktadır. Geleneğin kesilmesine sebebiyet veren iki önemli unsur söz konusu olmuştur: Bunlardan ilki, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın yönetim döneminde Mısır'ın *de facto* olarak kendi kendini (rakip) merkez olarak ortaya çıkarmasıdır. İkincisi ise İstanbul'un mevcut durumu kabullenmesi ve onu hukukî olarak onaylamasıdır. Birbirini pekiştiren her iki gelişme ise "sultan-paşa" kronik yazımını gerek pratik-içerik (valiler hakkında kısa malumatlarla sunmak) açısından gerekse psikolojik yönden anlamsız hale getirmiştir. Bunun yanı sıra bizzat Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın kendi tarihini yazdırma teşebbüsü fiili boşluğun yeni-somut "himaye merkezi" tarafından nasıl doldurulmaya çalışıldığını gösteren önemli bir gelişme olarak okunabilir.

Bibliyografya

- Abu-'Uksa, Wael, *Freedom in the Arab World: Concept and Ideologies in Arabic Thought in the Nineteenth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
- Ahmed, Leylâ Abdullatif, *Dirâsât fi târih ve müerrihi Mısır ve's-Şâm ibbâne'l-asri'l-Osmâni*, Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1980.
- Bağdâthi İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, I-II, Beyrut: Dârü'l-ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1951-55.
- Baytâr, Abdürrezzâk b. Hasan, *Hilyetü'l-beşer fi târihi'l-karni's-sâlis aşer*, nşr. Muhammed Behcet el-Baytar, I-III, Beyrut: Dâru Sadr, 1993.
- Broadbridge, Anne F., "Academic Rivalry and the Patronage System in Fifteenth-Century Egypt: al-'ayni, al-Makrizi, and Ibn Hajar al-Askalani", *Mamlûk Studies Review*, 3 (1999): 85-107.
- Brockelmann, Carl, *History of the Arabic Written Tradition: Supplement*, trc. Joep Lameer, I-II, Leiden: Brill, 2016.
- Ceberti, Abdurrahman b. Hasan, *Acâibü'l-âsâr fi't-terâcim ve'l-ahbâr*, nşr. Shmuel Moreh, I-IV, Jerusalem: Printiv Press, 2013.
- Creelius, Daniel, "Al-Jabarti's 'Aja'ib al-athar fi al-tarajim wa'l-akhbar and the Arabic Histories of Ottoman Egypt in the Eighteenth Century", *The Historiography of Islamic Egypt (c. 950-1800)*, ed. Hugh Kennedy, Leiden: Brill, 2001, s. 221-35.
- Derrida, Jacques, *Positions*, trc. Alan Bass, Chicago: Univesity of Chicago Press, 1981.
- Dernika, Muhammed Ahmed, *Mu'cemü a'lâmi şuarâi'l-medhi'n-nebevi*, Beyrut: Dâr ve Mektebe li'l-hilâl, 2003.
- Erol, Halil İbrahim, "1798-1850 Arası Mısır'da Matbaa: Tarih Alanında Neşir ve Tercüme Faaliyetleri", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 7/2 (2020): 171-208.
- Erol, Halil İbrahim, "Fatih Yahya Ayaz, Memlükler'de Tarih ve Tarihçiler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020", *Vakanüvis: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/2 (2020): 1188-92.
- Erol, Halil İbrahim, *Mısır'da Tarihyazımı: Fransız İşgalinden Kavalalı Mehmed Ali Paşa Dönemine*, İstanbul: İLEM Yayınları, 2021.
- Erol, Halil İbrahim, "Uzun Mısır Yüzyılının Tarihini Yazmak: XIX. Yüzyıl Mısır Tarihinde Kaynak Olarak Kronikler", *Medeniyet Havzalarında Tarih ve Tarihçilik: Mısır Havzası*, ed. Halil İbrahim Erol - Büşra Sıdıka Kaya - Abdülkadir Macit, İstanbul: İLEM Yayınları, 2021, s. 227-63.
- Fahmy, Khaled, *Kavalalı Mehmed Ali: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2020.
- Hathaway, Jane, "An Unknown Chronicle of Ottoman Egypt and Its Historiographical Implications", *Cultural Pearls from the East: In Memory of Shmuel Moreh (1932-2017)*, ed. Meir Hatina - Yona Sheffer, Leiden: Brill, 2021, s. 247-63.
- Hathaway, Jane, *İki Hizbin Hikâyesi: Osmanlı Mısırı ve Yemeni'nde Mit, Bellek ve Kimlik*, çev. Cemil Boyraz, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Hathaway, Jane, *Osmanlı Mısırı'nda Hane Politikaları: Kazdağlıların Yükselişi*, çev. Nalan Özsoy, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.
- Hathaway, Jane, "Sultans, Pashas, Taqwims, and Mühimmes: A Reconsideration of Chronicle-Writing in Eighteenth Century Ottoman Egypt", *Eighteenth Century Egypt: The Arabic Manuscript Sources*, ed. Daniel Creelius, Claremont: Regina Books, 1990, s. 51-78.
- Hitti, Philip K. - Nabih Amin Faris - Butrus 'Abd al-Malik, *Descriptive Catalogue of the Garrett Collection of Arabic Manuscripts*, Princeton: Princeton University Press, 1938.
- Holt, P. M., "Al-Jabarti's Introduction to the History of Ottoman Egypt", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 1/3 (1962): 38-51.

- Holt, P. M., "Ottoman Egypt (1517-1798): An Account of Arabic Historical Sources", *Political and Social Change in Modern Egypt*, ed. P. M. Holt, London: Oxford University Press, 1968, s. 3-12.
- Holt, P. M., "The Beylicates in Ottoman Egypt during the Seventeenth Century", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 2 (1961): 214-48.
- İnalçık, Halil, *Şâir ve Patron: Patrimonial Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2003.
- Kal'âvi, Mustafa es-Safevî, *Safvetü'z-zamân fi men tevellâ alâ Mısır min emir ve sultân*, Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, nr. 20450.
- Kal'âvi, Mustafa es-Safevî, *Safvetü'z-zamân fi men tevellâ alâ Mısır min emir ve sultân*, haz. Muhammed Ömer Abdülazîz Ömer, İskenderiye: Dârü'l-maârifî'l-cem'iyye, 2006.
- Kehhâle, Ömer Ruza, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I-IV, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1414/1993.
- Menchinger, Ethan L., "Kargaşa ve Değişim Döneminde Entelektüel Yaratıcılık", *İslam Tarihi: Yeni Bir Yorum*, ed. Armando Salvatore v.dğr., çev. İsmail Hakkı Yılmaz, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022, s. 515-38.
- Mengüç, Hilal Livaoglu, "Dönüşen Kimlik, Dönüşen Tarih: Yüzyıl Dönümünden 23 Temmuz İhtilaline Mısır'da Tarih Yazımının Tematik ve Metodolojik Açından Değişimi Üzerine Notlar", *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarih Yazımı*, ed. Halil İbrahim Erol v.dğr., İstanbul: İLEM Yayınları, 2021, s. 319-41.
- Seyyid, Muhammed Seyyid, "XX. Yüzyılın İkinci Çeyreğinden XXI. Yüzyılın Başlarına Kadar Mısır Üniversitelerinde Osmanlı Türk Tarihi Yazımı", *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarih Yazımı*, ed. Halil İbrahim Erol v.dğr., İstanbul: İLEM Yayınları, 2021, s. 343-65.
- Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 1998.
- Tarbîn, Ahmed, *et-Târîh ve'l-müerrihûne'l-Arab fi'l-asri'l-hadis: Dirâse an hareketi't-t'lifî't-târîhi fi ak-târi'l-vatani'l-Arabiyye*, Dımaşk: y.y., 1970.
- Winter, Michael, "Attitudes toward the Ottomans in Egyptian Historiography during Ottoman rule", *The Historiography of Islamic Egypt (c.950-1800)*, ed. Hugh Kennedy, Leiden: Brill, 2001, s 195-210.
- Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm*, nşr. Züheyr Fethullah, I-VIII, Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-Melâyîn, 2002.

Sultan-Pasha Chronicles Revisited: A study on Mustafa al-Safawi al-Qal'awi and his work

Extended Summary

"Sultan-pasha" chronicles constitute one of the common writing genres of Egyptian historiography during the Ottoman period. In these chronicles, the time classification is made by considering the reign periods of the sultans, as well as the governors of those sultans. The reign of each sultan is the main categorization, with his governors' terms in office being the sub-category in the framing of time. After providing brief information about the sultan who came to the throne, these chronicles deal with the governors who served in Egypt and the events surrounding them. The "sultan-pasha" chronicles appeared in Egypt in the 17th and 18th centuries, with their last examples coming at the beginning of the 19th century. Although the narrative generally focuses more on the pashas and the events in Egypt that took place around them, there is no absolute

narrative center in the sense Hathaway claims. As a matter of fact, the main framework of the work is established around dynasties/states, before their political positions in Egypt are articulated. Therefore, the central theme is not about the examination of any Ottoman sultan, but rather to what political context Egypt's historical position is situated at the time. In other words, the political framework should be prioritized, not the proportional distribution in the narrative, which is why the historians generally form the main framework with this concern and elaborate on local events under that setting. In addition to these, it can be said that the content in the "sultan-pasha" chronicles is usually shaped around four categories: political developments, natural events, *tarajim*, *ajab-garaib* news. The content of Qal'awi's work almost completely meets these four categories. However, there is also one important exception, in which the work reports on economic developments to a remarkable extent. While doing this, Qal'awi evaluates the inflationary movements in his time within their own context and also makes comparisons between different periods. From this point of view, although he does not present the background of political events, it is clearly seen that he works more carefully when analyzing economic developments. Therefore, the explanations of the Egyptian historian at the beginning of his book should be approached with caution. This is because in the introduction of his book, the author states that his work is a useful and meaningful summary that touches on the essence of past events, that he will avoid giving unnecessary details and accumulating information, and that the content of the book covers the period from the Islamic conquest to his own time.

The mental-psychological vacuum established by the shifting of the political-administrative center to Istanbul compared to the Mamluk period should be seen as the most likely reason for the emergence of the historiography of "sultan-pasha" chronicles. Egyptian historians have tried to fill this political gap in their historical narratives by including the reigns of the sultans in the chronological upper layer and the term of office of their governors of Egypt in the lower layer. Hence, it is understood that Egyptian historians were in search of a political center or legitimate power while constructing their historical narratives, at least hypothetically. This means that these works aim towards no actual-practical equivalent, that is, the authors were not seeking a relationship that would provide them with financial gain or the possibility of promotion. In *Safwat al-Zamân*, the abstract patronage of the state (sultan) and its political extensions (governors) are approved either mentally or psychologically by the author. This also demonstrates the accepted and legitimate boundaries of Egyptian historians. In this respect, it should be taken as an important indicator that the Egyptian *ulama* who wrote historical works continued to see the Ottoman Empire as a legitimate protector and "shadow" authority. It is understood that Qal'awi wrote his work within this writing tradition, which was taking place for more than two centuries.

There are two important factors that caused the interruption of the tradition. The first is the emergence of Egypt as a *de facto* rival center during the rule of Muhammad Ali from 1805 onwards. The second is Istanbul's acceptance of the current situation and its legal approval of it. Both developments, reinforcing each other, rendered the genre of the "sultan-pasha" chronicle meaningless, both in terms of practical-content (presenting brief information about the governors) and psychologically. In addition,

Muhammad Ali's ambition to dictate his own history through the Egyptian *ulama* can be read as an important development which reveals how the vacuum was filled by the new and tangible "center of patronage." In the nutshell, Mustafa al-Safawi al-Qal'awi's chronicle, *Safwat al-Zamān fī man Tawallā 'alā Misr min Amīr wa-Sultān*, should be seen as the last link of the "sultan-pasha" chronicle tradition.

It should be noted that in the last part of the chronicle, the events of the last 10 years, including the French occupation period, are not covered extensively. In fact, the situation is often included in more detail in different parts of the book. From this point of view, reading the entire book carefully will provide the opportunity for one to combine Qal'awi's testimonies of contemporary events that he scattered among the past periods. The same sensitivity should be taken into consideration for previous periods as well.